ATELIER AAN HUIS

Irene Janze

ATELIER AAN HUIS

Amsterdam 2021/2022

In 1999 richtte ik Buro *jan*-ZE op, een hub van verschillende vorm en samenstelling dat zich bezig houdt met de vraag:" hoe lang is een gedachte?"

*Projects of Buro jan-ZE are executed by a network of multidisciplinary professionals, e.g. visual artists, sound artists, architects, writers, poets, radiomakers, scientists and lay people. They work closely together without loss of their own specific skills and methodology. Installations with storytelling and workshops were constructed by weaving information into a complex, associative scape or matterrealities. Buro jan-*ZE *initiates and monitors projects and routes. The course of Buro jan-ZE is not completely mapped out. What Buro jan-ZE does is provided for by what is happening around us and what everybody finds important in his or her own life on the moment of collaboration. Through its reflectivity it tries to create a transformation in already existing (semi) public places. The catalogues, booklets, articles, lectures and stories of Buro jan-ZE want to contribute towards consistence and continuity.*

Buro jan-ZE kwam langzaam tot een bijna stilstand. Vanaf 2019 werd mijn fysiek slechter, ik werd aan huis gekluisterd en lag steeds meer te bed op mijn telefoon te schrijven. Mijn pensioen leeftijd naderde en ik wilde aan mijn trouwe aanhang en mogelijke andere geïnteresseerden vertellen wat de persoonlijke invalshoek is geweest bij de kunstinstallaties van de afgelopen jaren. ATELIER AAN HUIS bestaat uit zeven auto-fictieve hoofdstukken gelardeerd met schilderijen, tekeningen en foto's. Ik zie het als een kunstwerk en is een afscheid van, maar ook een ode aan mijn bedrijf. In augustus 2022 was het klaar en in november 2022 ging ik met pensioen. Hoe zal het verder gaan? Ik ben en blijf een verhalenverteller. Maar zoals gezegd de route is niet van te voren uitgestippeld. Ik wil de mensen die Buro jan-ZE jarenlang hebben gesteund veel dank toezeggen. Zonder hen had veel werk nooit het licht gezien.

Irene Janze

ATELIER AAN HUIS

Hoofdstuk 1. Middelleeuwen pg 3-5

Hoofdstuk 2. Powerplants pg 6-8

Hoofdstuk 3. Tangled Tables pg 9-14

Hoofdstuk 4. Badkuip/ Bathtub pg 15-21

Hoofdstuk 5. Voorouders pg 22-38

Hoofdstuk 6. Laat de ramen en de tafels spreken pg 39-55

Hoofdstuk 7. Engelen aan een tafel pg 56-69

1. Middeleeuwen

We reden door de middeleeuwen. We hoefden er niet doorheen, maar ik wilde het graag. En dus sloegen we af. Meestal stapten we uit in de Tweede Wereldoorlog. Maar dit keer niet.

Het was een ruïne uit mijn jeugd. Een oude weg had zelfs nog Romeinse kenmerken en er stonden mooie abelen langs het water. De tekeningen op de bomen deden me aan indianenverhalen denken. Ja, indianenverhalen. Zo werd dat toen genoemd. Van India had ik, denk ik, zelfs nog nooit gehoord, dus associaties met wereldveroveraars, kolonialen en andere narigheid bevolkten mijn hersenen geenszins.

U moet begrijpen, we gingen niet vaak weg. Bijna nooit eigenlijk. Voor mij waren indianen mensen die dicht bij de natuur woonden. Die kennis, ja ook lichamelijke kennis hadden van een leven met en in de natuur. Ze hoorden de wind fluisteren en stenen praten en ze wisten wat en hoe te doen. Hun lichamen hadden geheugens, hun spieren wisten hoe zich te gedragen.

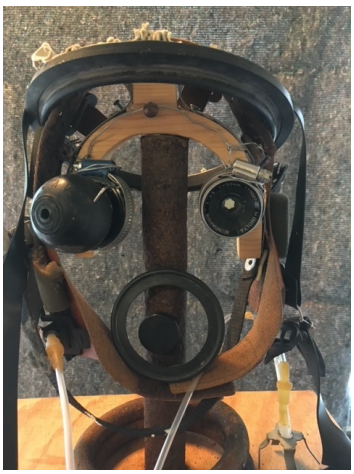

(*2020*)

Nu wil ik hier weer zijn. Nu ik weer een lichamelijk leven heb, doordrongen van mijn fysiek. Mijn spieren, pezen en gewrichten doen dagelijks van zich spreken. Ik hoopte hier iets terug te vinden van de fantasie van vroeger. Omgaan met barre omstandigheden waardoor je spieren verzuurden, je iets verrekte en tot het uiterste werd uitgedaagd.

Inmiddels weet ik dat mijn darmen- of zijn het hun darmen- bevolkt worden door minuscuul kleine wezentjes, bacteriën, flagellaten, spiraalachtige creaturen, eencelligen, die wellicht ook elders hun bungalow hebben opgetrokken in mijn- of is het hun-lichaam. “Uw longfoto verraadt een bewoner die zich schuilhoudt. Dat vermoeden we tenminste. Zeker weten doen we dat natuurlijk niet, maar het is toch beter dat we er onze troepen op af sturen.”
Meteen ben ik op reis in de Tweede Wereldoorlog of de Eerste waar we doorgaans uitstappen. Meestal bij de verdedigingslinies langs de kust. Daar vinden we vitrines met het mosterdgas dat blind maakte, het fosgeen en het blauwzuurgas dat alles vernietigde, de onbeholpen maskers van linnen, bij elkaar gehouden door leren bandjes en verroeste gespen, en het mondmasker. Vreemd genoeg was er vaak een communicatiedevies bewaard. Dat zat dan tegen het oor bevestigd. Er kwam een antenne uit. Ik weet niet waarom me dat altijd zo aantrok. Er zat een kurk aan vast, iets dat dreef. Terwijl de hele outfit toch voor het land was ontworpen.

2018/19

Buste 1 met de rubberen bandjes is gemaakt van ‘aanspoelingen’ op strand en opgravingen op land. De geroeste staaf is opgegraven uit een diepe put op het oude vliegveld Bergen en is van een Duits oorlogsvliegtuig.

Ik keek altijd uitvoerig naar de foto’s van mensen, mannen, die achter elkaar liepen met een hand op elkaars schouder, want ze zagen al niet veel meer. Ze wisten nog niet dat ze allemaal gingen sterven. Natuurlijk eens wel, maar niet aan de gevolgen van het gas. Ze

strompelden hand op schouder naar de ziekenzalen, de staketsels van hoop.

Ik ben veel aan die kust geweest. De kust van generaal Todt. De golven beukten op brokken steen die al wat waren afgerond en pokken hadden er hun huis van gemaakt. Ik zag die grote stukken bewegen, dobberen en aarzelen, maar dat gebeurde enkel in mijn hoofd. Ze liggen bewegingloos, broederlijk naast elkaar te wachten tot ze op het strand worden geworpen. Er is niemand meer op de verdedigingslinie om ze te beschieten. De kustverdediging is verdampt. Bij nadere inspectie lijken die keien, die daar zo anoniem en gelaten in de branding liggen, niet op elkaar. Het ene brok bestaat uit een soort gepolijste gatenkaas. Het komt uit de wand van de kustlijn en dateert uit de Jura. Het andere stuk steen heeft er bovenop gestaan en bestaat uit beton met ijzeren draden waar soms kleine gekleurde draden zich aan hebben weten vast te grijpen, vrolijk wapperend in de wind, alsof het stuk steen haar verjaardag viert. Ze stammen uit zeer verschillende tijden. Een hiaat van zo'n slordige 160 miljoen jaar, vergruisd, geëgaliseerd en horizontaal verbonden, blootgesteld aan fysieke krachten van nu. Ze willen net als ik, gebroken, gepokt en gemazeld weer terug naar die kust, zich verzetten tegen hun lot van liggen en verstijving. [1]

Als gezegd, ik zie alles bewegen, bewegen in de tijd. De tijd die gelijk maakt en anonimiseert, maar bij nadere inspectie toch ook de verschillen blootlegt.

[1] 1 augustus 2021 na drie weken Rufinah tegen een vermeende tbc

2. Powerplants

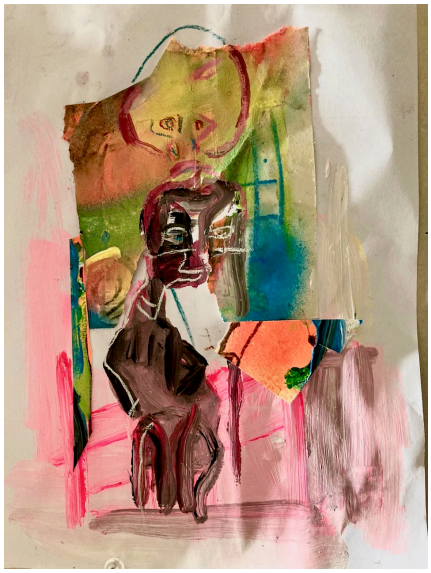

(2013)

Hoe meer mijn wereld zich sluit**,** des te vaker ga ik terug naar de plek waar de wereld zich voor mij opende. Het is een tuin met bloemen, kruiden, planten en bomen. Ze geuren, kronkelen en kleuren en hebben bijzondere namen zoals Wilde knoffel, Tjienkerientjes en Slymstokkie. Destijds voelde ik verwondering, enthousiasme, en ik voelde me bevoorrecht, omdat ik, ja ik, deel mocht uitmaken van de universiteit, die niet enkel uit gebouwen met fantastische bibliotheken en vitrines met stenen bestond, maar ook uit tuinen waar wij als studenten toegang toe hadden. Deze tuin bestond uit overzichtelijke afdelingen met paadjes ertussen, vijvers en kassen en een torentje waar geleerden ooit over de tuin uitkeken en kruiden uit overzeese oorden fijn stampten en zo nieuwe medicijnen maakten door kennis van duizenden en duizenden kilometers ver.

Het was er vol van belofte en de planten en bomen leken op sporen als waren de

oorden van herkomst varens met roltongen die naar mij fluisterden en wenkten. Terwijl ik daar liep, keek en snoof ik alles in me op.
Nu voel ik nog altijd de bijzonderheid. Ik kijk naar het sluiten van de grote bladen, de mensen op de smalle paadjes, de bloemenpracht bij de sloot en steun bij eeuwenoude bomen. De laatste zijn gebutst, soms zitten er kankers op hun bast, soms zijn ze half om hun as gedraaid. Ze staan net als ik stil te getuigen. Het is niet enkel afstand meer, maar ook een tijdsprong. Ik voel daar mijn jongere ik. Ze staat naast me in de tuin. Ik zie twee verschillende mensen met een verschillend gevoel en beelden over de wereld en toch ook weer niet.

Ik bedoel niet dat ik nu weet van een dominant vertoog en dat mijn leren ook opleidde tot een koloniaal weten, een eeuwenlang systeem waar ik als geprivilegieerde toe behoorde. Nee, het is een lichamelijk weten dat ik iemand anders ben geworden. Maar ook dat er iets is behouden. Ik voel geen vorm van verlies. Ik voel juist rust en ik glimlach naar haar.

Ik heb een tijd de woestijnkas bezocht, die bestond uit steentjes met hier en daar wat groen. Een aangename temperatuur. Hoge cactussen staken als totempalen omhoog. De fijne naalden - die bij sommigen zorgden voor een zacht fluwelen deken, maar waar bij aanraking je hand vol met honderden spelden zat - staken

als voorbode van onaanraakbaarheid en totale onafhankelijk trots alle kanten op. Natuurlijk niets was wat ‘t leek. De beelden verschoven naar bergen van gelaagd zandsteen. De bergen waren horizontaal verbonden, maar ook zij leken als losse sculpturen op de achtergrond te staan.
Er was geen prikkeldraad, er waren geen muren en cowboys, huifkarren en indianen konden er vrij doorheen denderen. Het was mijn land van Karl May. Ik droeg zonder dat iemand dat zag, mijn plastic pistool in mijn leren holster daar in mijn Amerika, mijn land van horizontalen en verticalen.

Nu loop ik de kas voorbij en leun tegen zo’n oude boom. Ik sta niet meer fier rechtop, maar enigszins gekromd. Mijn stekels zijn verdwenen. En toch: mijn exclusieve, exotische ik staat hier te midden van deze planten en bomen, die werden meegevoerd als groene slaven. Van de tuin der kennis heb ik vele vruchten geplukt. Ik heb me gelaafd tot ik geen immigrant meer was.

Ik hoef niet meer naar ver en ver hoef ik niet meer te vangen. Ver weg bestaat meer in mijn verbeelding dan ik toen besefte. Ik ben hier tezamen met die verre oorden.

3. Tangled tables

(2020)

De tafels van Babel

Ik begon tijdens mijn eerste beoordeling op de kunstacademie met een performance van tafels en lades. Ik perste een voet in een lade. Tussen mijn vingers klemde ik diagonaal kleine houten laden die - voor de zekerheid- met tape werden vastgesnoerd. In mijn mond werd door een medestudent als een stop op de fles, een ander houten laadje gepropt. Ik sleepte me voort door de ruimte en pauzeerde steeds even steunend op de tafel. Ik hield me bezig met de relatie tussen subject en object.

Welke eigenschappen zouden tevoorschijn komen in interacties tussen de menselijke en niet menselijke vormen in het klaslokaal? Die van subject of die van object?
In mijn hoofd zweefde ik boven in het lokaal en keek op het gebeuren neer, terwijl ik daar liep als een van de spelers in een ecosysteem. Ik wist: de wereld der elektronen en andere kleine deeltjes laten mij, de tafels en de lades zweven en zorgen ervoor dat wij elkaar nooit raken. Maar ik voelde het hout mij omklemmen, een illusie van mijn brein, zeiden de natuurkundigen. In mijn gevoel was er geen kwetsbare tussenruimte maar een harde aanraking. De houten lades bepaalden mijn manier van bewegen en ademhaling: vakken waarin mijn voeten knelden, laden waar mijn woorden stokten.

Wie controleerde eigenlijk wie, mijn voet deed pijn en mijn lippen werden blauw naarmate ik langer voor de docenten door de ruimte schreed.
Steeds weer schoof ik voor het peleton docenten langs. Ik zag de vragende blik in hun ogen. Ze verwachten duidelijk nog iets. Een climax, een verandering, een Houdini ontsnapping, iets, had ik er misschien naakt moeten lopen? Kwetsbaarder in mijn worsteling met het hout? Ik maakte me ongerust. Zou ik uit deze verstrikking bevrijd worden? Immers ik was aan handen en voeten gebonden. Dit was een overgave zonder gebruiksaanwijzing. Gelukkig: een leraar peuterde de lade uit mijn mond. Dat was nog niet zo simpel, want mijn wangspieren waren inmiddels verstijfd. Had ik hem daartoe verleid? Of zijn opvoeding, waarin een moreel kompas was doorgegeven? Was hij verveeld? Ik kon het niet vragen als hij dat al had toegelaten. Ik kon urenlang niet spreken. En dat was maar goed ook, want ik had helemaal niets aan deze performance toe te voegen. Ik had simpelweg niets beters kunnen verzinnen. Wonderlijk genoeg slaagde ik voor het examen en kreeg ik een half jaar respijt om gedachten verder in beeld te brengen.

Het houten tafeltje, mijn steun en toeverlaat, waarop ik alle performances schreef en kleine tekeningetjes maakte, was een overblijfsel uit mijn allereerste huis. Het stond indertijd op het balkon. Ik zat daar graag aan die tafel, uitkijkend over een geasfalteerd dak van een immense parkeergarage, die tussen de huizen was gebouwd. Ik heb niet veel meegenomen uit dat huis. Ik wilde niet herinnerd worden aan de breuk die mijn hart verhoutte. Enkel het tafeltje ging mee.
Het volgt mij al jaren. Alsof het aan me geplakt zit. In bijna iedere installatie kwam het voor. Ook hier staat het in mijn laatste atelier. Is mijn houten hart versneden met het hout van de tafel? Is het de pacemaker van mijn kunsthart?

Ik weet niet waarom ik vaak zijn hout aai, er aantekenboekjes op leg en het liefkozend toespreek. Totdat ik vorig jaar- in 2020 mocht u in data geïnteresseerd zijn- de film Betty Blue (of 37°2 le matin) weer zag, die ooit enorme indruk op me maakte. De hoofdrolspeler zit alleen aan een tafeltje, met een flesje bier in de hand en een druppende kraan als achtergrond, in de keuken te schrijven. Niet dat dat lukt, maar dat geeft helemaal niet. Rondom de hoofdpersoon ontspint zich een verhaal waarin zijn geliefde steeds onvoorspelbaarder wordt, ze leven van de hak op de tak. Prachtige beelden met bijzonder gekozen kleurschakeringen trekken aan het oog voorbij. Zijn tafel staat als een huis van rust. Als ware het zijn eigen kleine schuurtje met een onzichtbaar, transparant douchegordijn dat rondom hem is getrokken, dat hem van zijn omgeving scheidt, maar niet isoleert.

S. schrijft een verslag over haar jonge arbeidsjaren in Afrika. “Voor mijn kinderen,” zegt ze. Zodat ze kunnen lezen over de tijd voordat ze moeder was. Ze schreef het eerst helemaal met de hand aan een klein tafeltje. Vervolgens typte ze het verslag uit aan een ander grotere, rechthoekige tafel waar de computer op stond. “Op de computer kan ik niet schrijven,” want, legt ze uit, “via dat apparaat,” ze wijst naar de laptop, ” ben ik met alles en iedereen verbonden,” en haar armen en handen wijzen naar overal en nergens.
Mijn tafeltje verwijst niet naar overal en nergens. Het is verbonden met andere tafels. Ik hoef er geeneens meer achter plaats te nemen. Ik zie de metaforische tafel van Hannah Arendt, die verdeelt en samenbrengt. Een ander tafeltje staat in cafe Ino met een kopje zwarte koffie en een bakje olijven erop, waar Patti Smith iedere ochtend

aan schreef; ik hoor de muziek April in Paris van Ella Fitzgerald en Louis Armstrong en zie de terrastafels buiten staan. Er ligt een boek op een van de tafels: A Stranger in Paris, van Hemingway. Een boek dat een take-away maaltijd werd voor de inwoners van Parijs na Charlie Hebdo. Het kon in de tas meegenomen en de in vrije uurtjes overal gelezen worden, een romantisch beeld over Parijs, als troost voor de realiteit van alle dag. [2] Om de hoek in Rue Daguerre zie ik Agnes Varda met haar aubergine pausenkapsel zitten aan haar paarse tuintafel. Rue Daguerre! Waar zovele kunstenaars woonden. Parijs, stad van schone kunsten, van filosofen, schrijvers, sociologen en van politiek, ze zit voor altijd in mijn hart.

Ik zie de tafeltjes van Herve Guibert met zijn inktpotten en vulpennen, zijn stapels handgeschreven cahiers, soms met een schilderijtje erop of een beeldje met een ruiter te paard; steeds voller werden ze met typemachines en opnameapparatuur, ik verbeeld me er zijn wapperende vitrage voor waar het zonlicht diffuus doorheen valt, voor mij zijn zijn tafels souvenirs van een volledig leven waarin het openhartig schrijven tot op het laatst toe werd volbracht. Ook al hangt hij uiteindelijk op een stoel met een cahier op schoot en liggen zijn aantekeningen verspreid over de grond. Want ook hij nam uiteindelijk niet meer achter zijn werktafels plaats.

De tafels verbinden me met waar ik iets van mezelf herken. Ik ga naar MIJN variaties en blijf in Mediocrastan. Extremistan, waarbij een verfstreek extra het schilderij verpest, laat ik aan me voorbij gaan. En daar huist misschien het onbegrensde. Voorbij de hokjes en de stokjes, waarin het duiden van benauwenis getuigt. Waarbij het schuren plaats vindt, want bij de Extremisten: Het Huwelijk; Het Huishouden; De PoppenKast, tja daar hoor ik niet.

[2] Uit het geweldige boek Flaneuse van Laura Elkin

De GGD, de grote gemene deler, de basis waarop vele variaties mogelijk zijn. Binnen een zekere vorm en kleur kunnen steeds vlakken worden toegevoegd zonder dat het schilderij noemenswaardig verandert.

Betty Blue vertegenwoordigde ook het leven dat ik ambieerde, volg wat op je pad komt, neem baantjes, heb romances met mooie vrouwen. En... dat heb ik allemaal gedaan en gehad. Ik sloeg wel over de kop tijdens mijn kunstacademiejaren, moet ik eerlijkheidshalve bekennen. Aan het eind van de week vertoefde ik zwierend op de dansvloer in een ongezonde vorm van mindfulness. De morgen leek na ieder biertje verder weg, de warmte stroomde door de aderen, ik sprak zoals ik never nooit sprak als ik nuchter was, ik had de mensen lief - de meesten dan toch en de volgende dag was er die prikkelende nausea waar ik me doorheen worstelde bij iedere ademhaling, waardoor de mindfulness en het nu nog even bij me bleven. Totdat het verleden de toekomst openbrak, en leuke roekeloze uitspattingen steeds vaker werden vervangen door een spoor van verwoestingen, die mij in helderheid van geest met schaamte en excuses prevelend in een hoekje deden belanden.
De zucht naar genot en bevrijding van fysieke en emotionele pijn om alles op te offeren voor de kunst verdween naar de achtergrond. Ik zonk terug naar een thuis, uit

het extreme naar een tussen, tussen hoog en laag, breed en nauw, veel en weinig. Ik zocht naar een landje om mijn voeten op te zetten, al wist ik dat toen nog niet.[3]

Ik heb nooit de door mijn geboorte verwachtte route gevolgd van een man, kinderen en huishouden. Ik kreeg een dochter, gelukkig wel. Ik heb gezorgd en mijzelf opzij gezet. In de kleine kunstcarrière die volgde, bleef ik verbonden met de tafels. De tafels regen zich toch weer aaneen tot grotere tafels, maar mijn fysiek zat steeds meer in de weg. En zelfs nu, veel aan bed gekluisterd, blijf ik over de tafels en de schilderijen schrijven in een babylonische samenspraak.
En de lezer? Die heeft natuurlijk allang de conclusie getrokken die ik nu ook zie, namelijk dat mijn tafels het leven van alledag reduceren tot achtergrondmuziek.

[3] Vluchtheuvel. De tafels van Babel. 2017. Een installatie voor de Lola Lik, een AZC in de voormalige Bijlmerbajes in Amsterdam, waar we voor de ingang met bewoners, bezoekers en aangedragen materiaal een 'tussen', een piepklein landje bouwden.

Vluchtheuvel

trommeltafel

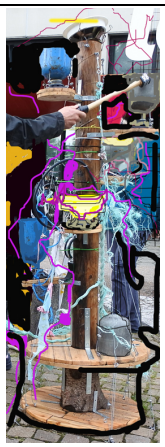

tuintafel

telescooptafel

tekentafel

toontafel

Badkuip/ bathtub[4]

Landje (2020)

Als ik het water weer zie, waar grote rijnaken hun onbereikbare parallelle wereld bevaren, voel ik me thuis komen. Er waait altijd een bries. Het is een industrieel landschap met masten, kranen, bruggen, sluizen en viaducten. Het is ruim, open en licht met groezelige slierten grond ertussen waar ik graag naar toe fiets. Daar zijn wat struiken en de bomen worden kort gehouden. De konijnen hebben er vrij spel. Er staan elektriciteitsmasten die met de tijd net als mensen in omvang zijn toegenomen. Er liggen schelp - en kiezelpaadjes, poep en putten met poëtische tekstregels op de deksel. Men wil er een windmolenpark van maken. Maar aan de overkant van het water waar, zichtbaar vanaf het kleine strandje, huizenblokken met hijskranen opdoemen, zijn bewoners die hier graag hun hond uitlaten of skeeleren. Zij willen het parkje behouden. Al is dat een eufemisme voor dit armzalige en armetierige stukje groen.

---

[4] Een verwijzing naar de prachtige film *Beasts of the Southern Wild* van Ben Zeitlin. De film vertelt het verhaal van Hushpuppy, een zesjarig meisje, die op een fantastische, fabelachtige, mythologische en magische plek woont, genaamd de Bathtub.

Aan de andere kant wordt het landje begrensd door een kanaal. De huizen langs het kanaal kijken als de populieren hun bladeren hebben verloren uit op deze “wildernis”, en ik vermoed dat de bewoners ook liever uitkijken op een stukje gebied, dat nog door een bestemming veroverd moet worden.

Dit troosteloze tussen doet mij denken aan het landje uit mijn jeugd, een stukje grond naast de ‘*Drees-flats’*, waar het zand nog lag in te klinken en waar groenige stengels en stekelige distels omhoog sproten en waar wij als kinderen speelden.
Langszij bevond zich een sloot. En loodrecht daarop een vaart. Daar begon het transport van de kwekers met hun platboten. Ik mocht soms met hen mee naar de bloemenveiling of om tomaten af te leveren. Maar meestal was ik urenlang te vinden bij de door de vrachtauto’s met bouwmateriaal getrokken en met water vol gelopen kuilen en geulen in het landje. Ik was gefascineerd door die wonderlijke waterwereld waar diertjes zwommen, plantjes zweefden en schrijvertjes schaatsten. Ik was dol op het tv-programma Flipper waar een jongetje met behulp van een snorkel en zwemvliezen heel lang onder water kon blijven. Het licht ging in lagen onder waardoor alles grijzer en ook minder aanwezig leek. Een troebele wereld. Hij had toegang tot het ongerijmde. Ik beeldde me - met mijn kaplaarzen aan - hele onderwater-avonturen in.

Die zomer stuurde mijn moeder mijn zus met mij achterop de fiets in alle vroegte naar zwemles in het openlucht bad, bang als ze was dat ik zou verdrinken. Het water was behoorlijk koud. Om mij te stimuleren kreeg ik een blauwe snorkel met een gebogen pijp waaraan een wit bolletje was bevestigd. Of mijn zus ook iets kreeg weet ik niet. Ik denk het niet. Het was een zusterplicht. Ik oefende in het lavet. Het lavet was van kunststeen: kleine geelbruinige steentjes bevonden zich in een grijswitte massa die was gepolijst. Op de vlakke tafel met een opstaande rand kon je met wat water onder je billen en een kleine afzet over de gepolijste steen glijden en zo in de kuip plonsen. Maar om de snorkel te gebruiken moest ik naast de tobbe staan en over haar rand hangen om mijn hoofd met snorkel en al onder water te steken. De snorkel was op de groei gekocht en eigenlijk voor een volwassene. De verkoper had verteld dat hoofden niet zo heel erg groeiden, dus met het strak aantrekken van de bandjes moest het voor mij geen probleem vormen. Maar wat ik ook probeerde, telkens liep de snorkel vol

water en het piepschuim dopje of was het van kurk? ter afsluiting van het luchtpijpje werkte ook al niet. Keer op keer kwam ik proestend boven om met het blote oog te zien wat ik met mijn snorkel niet kon zien: de bodem van de badkuip met de stop in het midden. Het afsluiten van het pijpje met je tong in het mondstuk en het uitstoten van water, leerde ik van niemand. Hoe moesten ze het ook weten, mijn moeder kon niet eens zwemmen

duiker (diver)

Tekeningen van de installatie in cel 12 van de LolaLik (een AZC in de Bijlmerbajes, 2017)

De zwemvliezen kon ik niet gebruiken. Die waren ongeveer net zo lang als de kuip zelf en in het zwembad mochten snorkel en flippers niet geprobeerd worden zolang ik niet kon zwemmen. Mijn ouders hadden geprobeerd om het gebruik van een snorkel te vereenvoudigen, maar ik kreeg er angst door. Wat op de televisie eenvoudig had geleken, kon ik helemaal niet! Ik was een illusie armer, een verbinding werd verbroken en een voor mij toen onbereikbare wereld verloor haar glans. Die zomer leerde ik ook niet zwemmen, mijn moeders missie leek mislukt, of toch niet ik kreeg veel respect voor - en een realistischer beeld op water en lette wel degelijk beter op.

Het landje, het lavet en de snorkel hebben een onuitwisbare indruk in mij achtergelaten. Toen ik heel, heel veel jaar later ging snorkelen in blauwgroen helder

water met de zon bijna recht boven me, kreeg ik even faalangst. Mijn toenmalige vriendin legde me het mondstuk uit en dook vrolijk onder. “Ik kan dit helemaal niet” ging er door me heen. En ik schaamde me daar ook een beetje voor. Zodra ik het onder de knie kreeg, ging er een ongelooflijke wereld voor me open. Zo heel anders was de beleving dan in een tropisch aquarium. Je zwemt er tussen! Ik droeg inmiddels een bril, waardoor de vissen, rotsen en planten gezien door een duikbril wat vager en breder werden. Contouren vervaagden waardoor kleuren uit hun vormen vloeiden en wolkig in het water dreven. In mijn stoutste dromen had ik hier geen enkele voorstelling van gemaakt.

Het miniatuur-plasje uit mijn jeugd bleek geen schaalmodel voor de werkelijkheid. Dit landschap aan de rand van de stad waar ik nu woon, is ook geen 1 op 1 uitvergroting van het landschap aan de rand van de stad uit mijn jeugd. Toch heeft het rommelige landje, naast de vier etages hoge, rechte flats - met grote ramen om het licht door te laten, geordend in rechthoekige patronen met groene grasveldjes ertussen gelardeerd met stekelige rozenbosjes en klimrekken erop -, met zijn bergen zand, zijn stekel planten, zijn plassen en volgelopen geulen, zijn moddersporen en kleine in het zand verstopte steentjes en stukjes schelp een gevoel van ‘thuis’ in mij gegraveerd. Het is een veilig, licht en onbestemd gevoel te midden van uitvalswegen en transportroutes. Daar waar de muizen dansen. Daar bevindt zich het ingehouden leven vol verlangens en visioenen.

brokken internationaal asfalt uit de installatie Snelweg, hoe lang is het Bitumen? 2019. Vluchtmaat, Johan Muyskenweg te Amsterdam. De Vluchtmaat bevond zich onderaan snelwegen, gescheiden door viaducten, de vliegtuigen raasden over en de vrachtauto's snelden voorbij.

Juist daar waar alles raast en tiert, waar vliegtuigen over denderen en vrachtauto's voorbij stormen, daar waar de stad versnippert, schilderen en beschrijven graffiti-kunstenaars de betonnen palen en muren van de viaducten waar de snelwegen op rusten. Over en over spuiten ze hun tags en pieces totdat de lagen verf zo zwaar zijn geworden dat ze loslaten of kunnen worden losgepeuterd en ik de stukken als afzettingsgesteente meeneem naar mijn atelier. Het zijn kleine schatkamers van hedendaagse hiërogliefen, versteende kleitabletten waarbij enkel de bovenste laag nog sporen en tekens van zojuist vertelde verhalen en emoties bevat. Ik peuter ze af, laag voor laag, en beplak mijn canvassen ermee, omdat de kleurtinten zo prachtig zijn verweerd en de lagen in scherpe splijtvlakken breken, waardoor kleuren gevangen zitten.

onder de viaducten, onderschilderij van Alfred and his spirit(s). Alfred en zijn geestdriften, 2021, zie hoofdstuk 6. (daar bevinden zich de graffiti resten, lagen kleiig afzettingsgesteente)

Daar onder de viaducten, in bermen van snelwegen of aan randen van dijken wonen en leven de Uitgestotenen en Aangespoelden, de Weggedrukten en

Gemarginaliseerden in parkjes of oude bedrijfspanden. Daar krioelt het van het leven en stoppen elektrische scooters met jongens, van helm tot teen in het zwart gestoken, op hun lichtgevende witte sportsokken na. Ze roken wat en vertellen elkaar verhaaltjes en kijken enigszins verveeld op elkaars telefoon. Het doet me denken aan een hedendaagse versie van de mensen op de foto *Storytellers* van Jeff Wall.
Op die foto vertellen mensen elkaar verhalen op de talud van een snelweg die een oudere weg afsnijdt. Ik zie die foto op de vooropleiding van de kunstacademie en zie meteen de link naar inheemse, tribale tradities en de politieke en economische implicaties van een moderne samenleving. Toch: de mensen waren niet overschreven. In tegendeel, ik zie vooral de traditie van het vertellen en het filosoferen dat wij als studenten ook maar al te graag deden naast en onder grote betonnen constructies, die van het talud en onderdoorgangen theaters maken en daarmee de schijn tussen echt en onecht opheffen en uitnodigen om op een dag met een rugzak vol verhalen, ideeën en dromen een oversteek te wagen. Om later te beseffen dat die snelwegonderdoorgangen waar de stroom lijkt te bewegen naar de tekentafels van de roofbouw en het landje pikken ook de gang naar de uitweg is.

De echo van de 19 eeuwse schilderkunst met *Le Petit Dejeuner sur l'Herbe* van Manet en het landschap van Gourbet's *les Demoiselles de Village* in Storytellers ging aan mij voorbij. Ik wist daar nog niets van en kon kunst niet op die manier lezen. Mij vervulde *Storytellers* met hoop en vreugde, net als het landje uit mijn jeugd. Ik besefte al jong dat het vertellen van verhalen, ook de kleine, belangrijk is voor het bieden van andere perspectieven op het alledaagse leven en onszelf, die op hun beurt weer gevormd worden door dominante verhalen, keer op keer verteld en ons doen geloven dat we zijn wie we zijn en waar we ons bevinden.

47
DTR
DTR
PrepSoL

5. Voorouders

Voorouders (2020)

Pablo woont naast een remise. Tegen over hem hangt een plastic elandenkop aan de muur. Ze kijken elkaar recht aan. “Wat een ongelooflijk toeval, denkt Pablo, “dat wij elkaar hier weer staan aan te staren.” Als iedereen van huis is, sluipt Pablo naar de overkant en zet de kop over zijn hoofd. Die kop roept een gevoel van belofte op. Van ruimte en uitgestrektheid. Van openheid. Lang, heel lang geleden (toen Pablo nog niet geboren was, maar als zaadje al wel in haar zat), zag zij een eland met haar jong lopen. Ze waren ver weg op een door ijs glad gepolijste granieten heuvel. Ze had vaak op die heuvel gezeten, om de verhalen die de stenen vertelden op te tekenen. De moeder-eland stopte even en draaide haar hoofd naar haar toe alsof ze zich van haar blik bewust was. Ze hield haar adem in. Ze voelde zich plotsklaps langer. Ze voelde zich vrij en krachtig en voelde grote dankbaarheid. Ze zag haar in elkaar geknutselde auto staan. Een auto was een verworvenheid waar haar vader zo lang op had gewacht en waar hij zo kort van had kunnen genieten. Maar zij had hem nu al. En ze stond hier. Zij voelde haar vader naast haar staan, zijn hand rustte op haar schouder en het

was alsof de eland dat ook zag. Zij was het jong van haar vader en zette zijn geloof in een betere wereld voort.

Zodra Pablo de elandenkop op zijn hoofd zet, wordt hij net als toen weer langer. Maar ook vrijer. Niet geobserveerd of gebrekkig. Zijn belofte en investeringen niet nagekomen. In het domein der kunsten voelt Pablo zich vrij. Minder belast met stenen uit het verleden. Hij kan dartelen en gaan, geloodst, gegidst en gestuurd door anderen en omstandigheden. Alsof hij in - en niet op de wereld is gezet. Inmiddels had zij ook een jong. Door het voor-t-leven luisterde ze anders naar haar voorgeslacht en zij keken anders. Niet meer vanuit de hoogte naar beneden, maar voorbij haar. Zij was opgenomen in de lengte der dingen en het bestaan. En daardoor aan het oog onttrokken.

RAMM:Ell:ZEE bouwde zijn eigen fort om te schuilen in een wereld die zijn afkomst niet welgezind was. Om onder de vernietigers en onderdrukkers uit te komen, bedacht hij een nieuwe taal van nieuwe letters en ging de publieke ruimte in gekleed met maskers en harnassen gemaakt van wat hij vond. Ze deden behalve aan gotische letters ook denken aan de spirituele wereld uit Afrika of Polynesië. De werelden van zijn voorouders. Hoewel hij in de toekomst leefde.

The equation Ramm+elevated(to the power of) C and me (2019)

Pablo voelt zijn voorouders als ‘kindred heritage’, als gelijkgestemden, geestverwanten. RAMM:ELL:ZEE, Alan Vega en Jean Michel Basquiat gingen hem

voor in de kunst. Ze zijn zijn kunstouders. Hij voelt absoluut een geestverwantschap en heeft veel, heel veel werk van hen en via hen werk van veel andere kunstenaars bestudeerd, ook uit de Delta waar hij woont.

Door hun werk kwam iets tot leven in zijn brein, in zijn zien, in zijn gevoel. Hij werd opgetild. Pablo kwam tot leven. Pablo werd geboren. Pablo is a selfportrait of the artist as a young man.

Pablo a selfportrait of the artist as a young man, 2019

Pablo is als zaadje geplant in het Louvre, op schoolreis in Parijs, - want had je het tot de vierde klas geschopt op het vwo en ik zal jullie vertellen, daar moest je als simpel meisje heel wat voor doen, dan werd je beloond en *oh Parijs met haar hoge witte huizen met loden afgeronde daken, het mooie Frans, de gietijzeren lantaarnpalen, zijn croque monsieur: tranen in haar ogen, de Notre Dame, het glas in lood, boekenstalletjes langs de rivier, kortom Paris Toeristique was voor mij magie: het buitenland, het Etranger*. Ze stond in het Louvre voor de werken van Pablo Picasso om precies te zijn. Ze kocht ansichtkaarten van de gedraaide vazen, het fruit met hoeken en ze raakte er thuis niet over uit gepraat. Kijk, riep ze enthousiast, kijk dan. Want wat ze over kunst wist kwam uit de mond van Pierre Jansen en de cahiers van Openbaar kunstbezit.

Het zaadje werd bestoven en bevrucht door het werk van J.M. Basquiat. Jarenlang bestudeerde Pablo Jean Michel's werk in kleine boekjes, maar in de loop der jaren nam de interesse voor zijn werk toe; kwam meer en meer werk richting Europa; werden de tentoonstellingen en catalogi groter en beter, want ook Basquiat leefde in de toekomst.

Museumgasten: Cy, Andy, Jean Michel, en Pablo (2019)

Dit schilderij bevindt zich onder het schilderij voorouders.

Jaren na het Louvre zag zij in Parijs Simone de Beauvoir en Jean Paul Sarte aan tafeltjes zitten en nog weer later keek ze tijdens vergaderingen in de verte op een begraafplaats, waar tegenover, door een vreemde speling van het lot het kantoor van de " Association Sida Info Service" was gevestigd. Misschien wakkerde het uitzicht de strijd aan tegen aids of wilde niemand een kantoor met uitzicht op een begraafplaats huren, in elk geval tijdens onze lunchpauzes gingen wij op de begraafplaats wandelen. Het was een prettige plek, rustig, groen en we keken uit over een oud deel van de stad, de banlieus waren onzichtbaar.

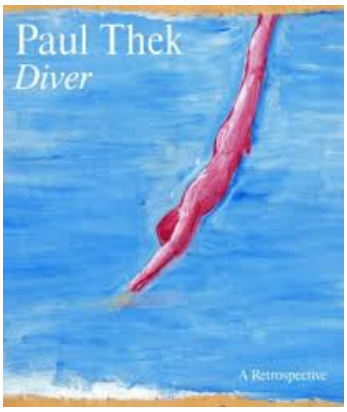
Ze kwam wel in de buitenwijken van Parijs om de nieuwe architectuur, in de geest van Corbusier: technologische relikwieën met mechanische en repetitieve karaktertrekken in een nieuw jasje gestoken, te bekijken. Modules: op elkaar gestapelde hokjes van gelijke afmeting met een bepaalde lichtinval, Plattenbau dus, 'Drees-flats' van gigantische afmetingen. Het leken menselijke machines, organismen uit een science fiction film, bastions van gelijkheid, waarom heen bomen waren geplant, het maaiveld was ruim en zonder auto's zodat de arme klasse vrij van de natuur kon genieten. Ze voelde er de ruimte, de nieuwigheid, de opbouw, die ze als kind ook voelde, en toch voelde ze zich daar vervreemd, enigszins ontheemd ook en verlaten in deze stenen natuur. Het deed haar denken aan de groene weidsheid met de granieten heuvels van lang geleden, waar ze ooit toch enigszins ongemakkelijk haar weg zocht. Maar elanden zag ze er niet. De hoge flats deden haar krimpen tot minuscule proporties met betekenisloze inhoud. Voelen alle mensen zich daar niet opgeborgen, klein en onbeduidend?

Als ik daar loop tussen of beter in de "plattenbau" of in de banlieus denk ik aan Warhol's Brilloboxen en vooral de Campbell Soup Cans schilderijen, waarbij enkel de aanduiding van de soepsoort telkens verschilt. Paul Thek hield zich in de jaren zestig bezig met de invloed van de technologische revolutie op de kunsten. Hij wilde lichamelijkheid, ambachtelijkheid en het eigen handschrift behouden als tegenhanger van het repetitieve en mechanische karakter van de popart of de conceptuele kunst. Het menselijk lichaam moest herkenbaar blijven in het werk en in het gebruik van materialen. Hij plaatste een " vlezige anus" , een poepgaatje in de onderkant van de doos van een " warhols" brillobox en noemde het Meat Piece With Brillo Box, een sculptuur uit de serie *Technological Reliquaries*. Deze *TR's* inspireerde mij tot het maken van serie getiteld Technologische Iconografieën, waarin het vlees juist is verwijderd. Ze zijn opgetrokken uit afval van industrieel en/of mechanisch geproduceerd materialen. De titel van het werk zet de sculptuur in beweging.

uit het huis der Afvalligen (2014-2017) Urban Remains omarmen

handarbeiden *ontbenen* *verdragen*

Technologischee Iconografieën

MEETING PAUL THEK HALFWAY

Ik ben mijn hele leven de ‘Plattenbau’ blijven bezoeken, vooral in voormalige ‘oostblok’ steden.

‘*Bratislava*’

Het is alsof ik daar een hedendaags Stonehenge bezoek, een versteende ideologie. Een neergeplofte industrialisatie. Of meer exact; een uitvergrote, versteende jeugd, waarin Hoop en Toekomst op onzichtbare muurplakkaten in het beton waren gebeiteld.

Er gelden eigen regels en er vinden ceremonies plaats, anders dan die in het oude gedeelte van de stad. Je voelt altijd een drinkgelag nabij en wandelt zonder elkaar aan te kijken. Ik word er als toerist vreemd bekeken. Natuurlijk de meeste toeristen gaan niet naar de 'plattenbau', maar ik heb het gevoel alsof ik daar eigenlijk niet mag komen, omdat men mij ziet als een levensvreemd atoom dat zich wil inroosteren tegen alle conventies in, die zich vergaapt aan nostalgie en romantische mythes. Ze weet: Vergis je niet in de hoogte der stapelingen, je kan hoog wonen net als in de zakendistricten, maar de woonblokken zijn horizontale loopgraven waar feestende, luxe internationaal dinerende, vliegende wereldburgers, met grote argwaan worden bekeken en vijandig bejegend.

Het groen rukt op tussen de tegels. De plint is verlaten op een eetkroegje na met de nadruk op drank, want uit eten gaan, doen de mensen hier zelden. Soms zie je een wasserette of een reisbureautje. De bewoners hier willen ook wel eens, als het kan, hun voorgeslacht bezoeken. Maar ik word verkeerd ingeschat, want ik ben nooit uit zo'n buurt geraakt.

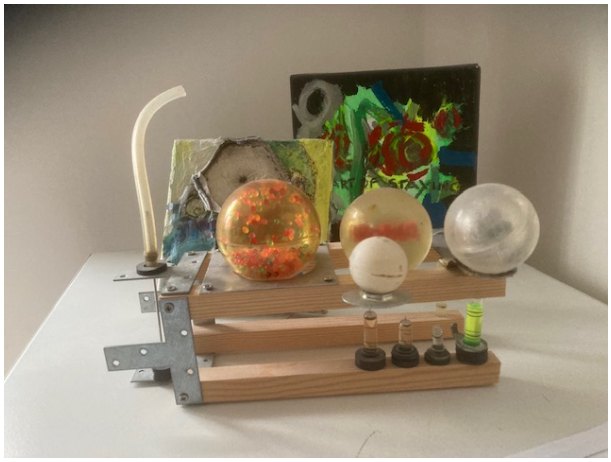
Van zulk een gelijkheid in opbergen als in de Plattenbau, is op de begraafplaats in de binnenstad van Parijs geen sprake. In tegendeel. De een heeft een steen, de andere een sculptuur, de volgende een familiehuis. We sterven allemaal, maar om dood te gaan en te blijven heb je anderen nodig. De dood toont de eeuwige ongelijkheid aan. De een is veel langer dood dan de ander en wordt besproken, beschreven en bezongen. 'They were all friends of mine', zingt de dichter Jim Carroll, 'those are people who

died, died'. En zo is het. Herinnering moet worden onderhouden. Ook de doden hebben pr nodig, instagram-accounts, facebook pagina's en mythes. In die tijd waren het quilts en werden hun namen jaarlijks uitgesproken, om in de loop der tijd weer geruisloos te verdwijnen. Het doet me deugd dat sommigen een stukje grond hebben bemachtigd. Dat de stad ruimte aan haar doden laat. Ik bezoek lang niet alle begraafplaatsen. Enkel die, waar een 'sprookjesachtige' sfeer hangt. Bij de kruisen en gedenktekens van de gevallen soldaten; bij mij om de hoek op de Joodse begraafplaats waar het lange gras wuivend en ritselend de graftstenen verbergt, of de begraafplaats van de moeder van Spinoza, waar de grafstenen scheef in het veenmoeras zakken en afhankelijk van het seizoen oranje/rood kleuren door een schimmel of bacterie. De dood was in Parijs nog van de anderen, maar ook doden ontbinden en maken deel uit van het netwerk der gestorvenen. Daar ga ik onherroepelijk toe behoren. Misschien was het toch een schoorvoetend grond verkennen. Op die begraafplaatsen, nog niet overlopen door ladingen toeristen voor wie de dood een souvenir is geworden, schuil ik even voor het geweld van het noodlot en het tumult van alledag. Een vergevingsgezinde omgeving, al is het enkel oppervlakkig, een korte adempauze, even bijkomen. Ik bedank de soldaten, door wie mijn vrienden, familie en ik in vrijheid kunnen leven, de moeder van Spinoza, de Joodse arbeiders en hun families onder het wuivende gras, die gestaag aan een sociale, toegankelijke samenleving bouwden en niet wisten wat hun nageslacht te wachten stond. Ik gedenk mijn voorgangers en gesprekspartners uit de literatuur, filosofie, politiek en kunst; mijn vrienden en collega's. Ik spreek de stenen toe, luister naar hun antwoorden en voel me verbonden met een stukje land, dat het rijk der doden met het rijk der gestorvenen en het rijk der levenden verbindt .

Toen ik met stenen leerde spreken, gaven vertegenwoordigers van een multinational aan het eind van mijn opleiding geologie colleges over economie. Het kwam er op neer dat we over de geheimen van de stenen en wat ze jarenlang verborgen hielden, niets mochten onthullen aan de overheid van landen met een linkse volksvertegenwoordiging. Die landen zoals Chili, zeiden ze, waren instabiel en konden niet met deze kennis omgaan. Afspraken konden zo teniet worden gedaan. Of niet nagekomen. Enkel een "vrije" markt zou iedereen goed doen. Geen socialistische of communistische staatsinmenging met het bedrijfsleven dus. Liever nog een stevige dictatuur dan een zwakke volksvertegenwoordiging. Daar kwam enkel ellende van en

veel minder profijt. Hè? Economie hield zich toch bezig met de verdeling van schaarse middelen? Toegegeven het bedrijf pompte er veel geld in maar hoeveel haalden ze eruit? En voor wie? Natuurlijk begrijp ik dat je als bedrijf liever niet genationaliseerd wilt worden, maar om je nu helemaal los te zingen van de maatschappij waar de stenen worden opgegraven, is toch wel weer het andere uiterste. Ben je enkel verantwoording verschuldigd aan je aandeelhouders? En de mensen die daar leven en werken dan? Is de grond vogelvrij verklaard? Is dit geen onteigening? En pure uitbuiting? Locke in een hedendaags jasje?

En ja, ik had op de middelbare school *Nooit meer slapen* gelezen, maar als een moderne Jules Verne of Alleen op de wereld. De discussie over zout op je eitje en gas om de kachel te laten branden, begreep ik nu pas en de boodschap kwam luid en duidelijk binnen. Ik had een zeer naïef en romantisch beeld over waardevrije wetenschap. Ik geloofde dat wetenschappelijk onderzoek een bijdrage kon leveren aan een 'betere' wereld. Voor iedereen. Niet enkel voor de villawijken in de wereld. En zo zonk het beeld over wandelen op grote schoenen door ruige gebieden om te zoeken naar sleutels om het grote mysterie op te lossen van een levende planeet in het heelal onder de horizon.

Seismometer, stilleven, 2019

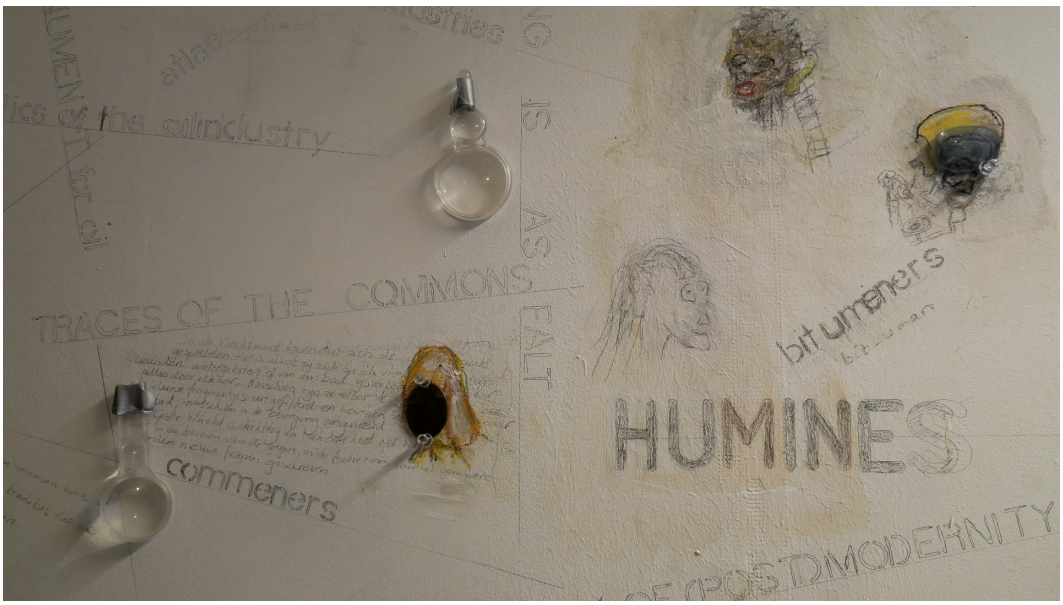
Uit de installatie Snelweg, Vluchtmaat 2019

Ik was ineens klaarwakker. Hoe stom kun je zijn. Niet alleen was de universiteit gekaapt door een multinationale "*energiepiraat*" om je op een leven in de praktijk voor te bereiden, ik besefte dat stenen zich in het hart bevonden, ja zelfs de

corebusiness waren, van het kapitalisme. Maar ik had ook een opleiding genoten door de belastingbetaler in mijn land. De mensen, die hard werkten en hoopten op terugbetaling als mensen uit hun midden een goede opleiding hadden genoten. Dat is ook een profijtbeginsel. In welke praktijken lagen de stenen ingebed? Zou ik zelfs indirect aan coups meewerken? Hoe ver ging het eigenlijk? Kon ik die verantwoordelijkheid dragen? Mijn voorouderlijke stenen rolden door mijn ingewanden en lagen zwaar op je maag. Verraad! Aan je afkomst en waar je vandaan komt. Mijn route verlegde zich. Na veel omzwervingen en studeren vond ik het onderzoeken, het leren, het experimenteren, het maken, de speelsheid, het avontuur, de politiek, het samen en de schoonheid terug in het domein van de kunst. Heb ik genoeg aan de samenleving bijgedragen? Hebben de investeringen in mij zich terugbetaald? Mijn installaties en performances waren bedoeld om mensen tot denken en handelen aan te zetten, niet zozeer tot het kopen van kunst. Mijn hutjes, tentjes of bouwsels stonden doorgaans in een openbare ruimte: een bibliotheek, tuin of gewoon aan de straat en hadden ook een digitaal leven. Was dit werkelijk een betere weg? Was het genoeg? Ik weet het echt niet. Maar mijn kompasnaald wees daarnaar toe en mijn stenen roerden zich niet. En wat belangrijk is, ik word door kunst opgetild en aangezet.

In de prachtige documentaire La Cordillera de los Suenos uit 2019 vormt de bergketen van de Andes in Chili de ruggengraat van het land en lijkt de filmmaker Patricio Guzmán te zeggen dat het steenmassief een stille getuige is. Wat zou ze vertellen als ze werd opgeroepen in een tribunaal in het Vredespaleis Den Haag. In de film rijden op willekeurige tijden enorme treinen door een immens landschap langs kleine spookdorpjes. Geen mens te bekennen. Het zijn de grote koperertstransporten die buiten de werkelijkheid lijken te staan. D.w.z. de werkelijkheid van de Chilenen van alledag. Toegegeven, de dagbouw-groeven, waar je in Chili overigens niet bij mag komen, voedt mijn nog altijd kinderlijke bewondering voor – en hoop misschien op het menselijk vernuft en technologie. Sterker, de spiraalvormige wegen langs de afgegraven wanden, die ergens in de diepte uitkomen op plassen met fantastische kleuren, de uitgestrektheid ervan, de dinkytoy computer gestuurde vrachtautootjes en graafmachines, die af en aan rijden, doen me aan *land-art* denken. Het is van een adembenemende schoonheid, maar tegelijkertijd lijken de mijnen op koloniale

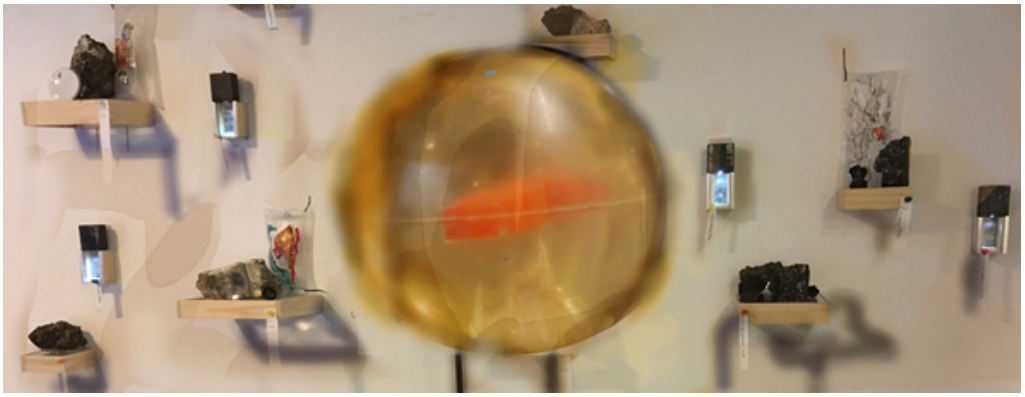
plantages en landdestructie. Handarbeid is vervangen door machines en de mens lijkt uiteindelijk te zijn opgelost in techniek. Het landschap als huMINE.

Humines, walldrawing, *uit Snelweg, How long is Bitumen, Vluchtmaat 2019*

Steentje, steentje aan de wand, asfalt is het afzettingsgesteente van het (post)modernisme. In de installatie: Snelweg hingen afvalstenen van asfaltwegen van over de hele wereld tentoongesteld aan de muur. Tezamen met hun dunne doorsneden: dunne plakjes van de steen op glas geplakt. Hoe lang houdt de 'technologische iconografie' van een beeld een utopie in stand?
Hoewel de verzameling aan de wand aan een expo in het Teylersmuseum doet denken, was de Vluchtmaat een prototype van een sociaal ontwerp voor een inclusieve samenleving. Zie ook
www.dutchdesignawards.nl/gallery/vluchtmaat/
Hier leefden en werkten mensen zonder de juiste papieren, kunstenaars, journalisten en kleine entrepreneurs.

Op de begraafplaats in Parijs bezocht ik de grote, zwarte steen die Proust en zijn familie al jaren lang op hun plek houdt.

De Keltische bewoners van Wales zagen megalieten - van die grote stenen, als hun voorouders en plaatsten ze in lange kosmische lijnen en cirkels. Behalve Obelix, die droeg zijn voorouders mee op zijn rug. De Kelten riepen de voorouders aan bij zonnewendes of andere gebeurtenissen. Ze zagen hen net als de stenen als onveranderlijk.

Geloof ik dat mijn voorouders onder de stenen liggen? Dat stenen onveranderlijk zijn en dat doden niet veranderen? In mijn land staan grafheuvels gevormd door rechtopstaande en gestapelde stenen om de voorouders eeuwig te beschermen. Mij doet zo'n hunebed niet veel. Ik word warmer bij de uit hout gesneden op elkaar gestapelde moeders uit Papoea Nieuw Guinea. Het is een sculptuur die ik in het museum voor hedendaagse en moderne kunst tegenkom. Geen wonder dat Basquiat en RAMM:EL:ZEE naar de beeldtaal en sculpturen van hun voorouders verwezen. Maar er huist een andere beeldtaal in mij. Mijn schilderij Moeders ziet heel anders uit. Ik moet daarbij wel bekennen dat het schilderij ook mij als moeder verbeeldt, want in mijn atelier aan huis draait alles om MOI, ik, Wij, jullie, zij.

Moeders (2021)

Ik weet van mijn meeste voorouders niet waar ze ter aarde zijn besteld. Of ze ergens een steen of aandenken hebben bemachtigd of dat hun as is uitgestrooid. Mijn vaders as stond jarenlang in mijn moeders kledingkast. Na haar laatste verhuizing, zag ik hem nergens meer en ik betwijfel of ze zelf nog weet waar hij is.

Waar mijn voorouders ook zijn, ze hebben luid en duidelijk tot mij gesproken al sloeg het soms een generatie over. Ik kende mijn grootvader niet. Maar enige tientallen jaren geleden schreef iemand een scriptie over hem. Hij was journalist en anarchist. Wel een gelovige anarchist maar toch. Veel van wat over zijn gedachtengoed geschreven stond, gaf mij een schok van herkenning. Hoe kon dit, want ik weet dat mijn vader hem niet heeft gekend. Mijn vader was sociaal democraat, maar niet van huis uit. Mijn moeder nam hem mee naar bijeenkomsten van de PvdA. Mijn moeder werd een Rode Vrouw en mijn vader veranderde mee. We gingen naar het Troelstra-monument, niet naar dat van Domela Nieuwenhuis. Hoe kon ik zoveel overeenkomsten hebben met mijn grootvader? Ik hield me in mijn jonge jaren enorm bezig met anarchistische ideeën. Met kleine verhalen. Met de verdeling van en controle over macht. Immers zouden wij allen geen macht misbruiken als we machtig waren? En onverschillig zijn in oorlogssituaties om het vege lijf te redden? Ik was geïnteresseerd in horizontale organisatiestructuren. Met ruimte voor het spreken van velen en voor veelvormigheid. Mijn eigen meerstemmigheid vond bij de anarchisten

meer ingang dan bij de sociaal-democratie. Maar het zwart en rood waren te weinig kleuren voor de fleurigheid die in mij huisde.

Portret (2020)

Tijdens mijn tekenlessen op het pleintje voor mijn atelier wilde ik sapjes gaan serveren. Fijn gemalen kurkuma en gemberwortel gelardeerd met kersen of appel. Dat is gezond. Oh mijn arrogante, ijdele zelf. Ik draag 'gezondheid' bij aan de buurt. Het pleintje begon als toe-eigening en vormgeven van de publieke ruimte met omwonenden, stichtingen en de investeerders zoals de gemeente en overheid. U en ik dus. Dat stukje openbare ruimte was tot een echte stadswildernis vervallen, compleet met messen en pistolen. En hoewel we er als mensen graag op uit gaan, houden we net als bij het sprookje van Peter en de wolf, de wolf graag bij onze schapen vandaan.

Dat vormgeven van een stukje (openbare) ruimte samen met anderen, deed ik vaker. Ik had daar ook de vaardigheden voor opgedaan in mijn leven, riep ik overtuigd. Ik kan in het tussen fungeren. Het oproepen en even laten bestaan. Iedereen kan eraan zuigen voor een goed gevoel van saamhorigheid en eigenwaarde. Om vervolgens vrolijk door te gaan met mijn eigen leven. Want ook dat leerde ik, soms kon ik mij niet uit een goedlopend en vormgegeven project halen. Dan keert het samenwerkingsverband zich tegen mij. Tja, dat was natuurlijk ook weer niet de

bedoeling. Ik moet natuurlijk wel weg kunnen. En niets verder met die anderen te maken hoeven hebben. Hallo. Het tussen is een even, zoals alles even is.

Terug naar de tekenles. Want ik ben echt een kind van de verheffing. Ik ben er mee geïnjecteerd en kom er niet onderuit. Ik geef openbare tekenlessen en ja ook kunstbeschouwing. Ooit ontstaan ten tijde van de Verlichting in de achttiende eeuw, toen de burgerij en niet enkel de adel en de kerk de opdrachtgevers werden voor het vervaardigden van kunstwerken en de rijken hun huizen lieten bekleden met 'behangsels.' De tekening democratiseerde en tekenen werd onderwezen als een manier om de wereld te begrijpen. Je kon de resultaten onder je arm meedragen en aan elkaar laten zien. En met elkaar bespreken: zie hier de kunstbeschouwing.

Ik zocht naar een pakkende en wervende naam voor de tekenles, ik dacht aan een woord met aarde erin, maar geaardheid beviel me niet. "Het zijn wortels," zei A. "Geworteld is een veel betere naam." Ik schrok. Ben ik mijn wortels aan het vermalen? Dat netwerk van vertakkende relaties, geesten en stemmen, dat netwerk dat mij draagt. Misschien moet ik het drankje anders zien: ik maal mijn wortels tot een smoothie om uit hun naam te spreken.

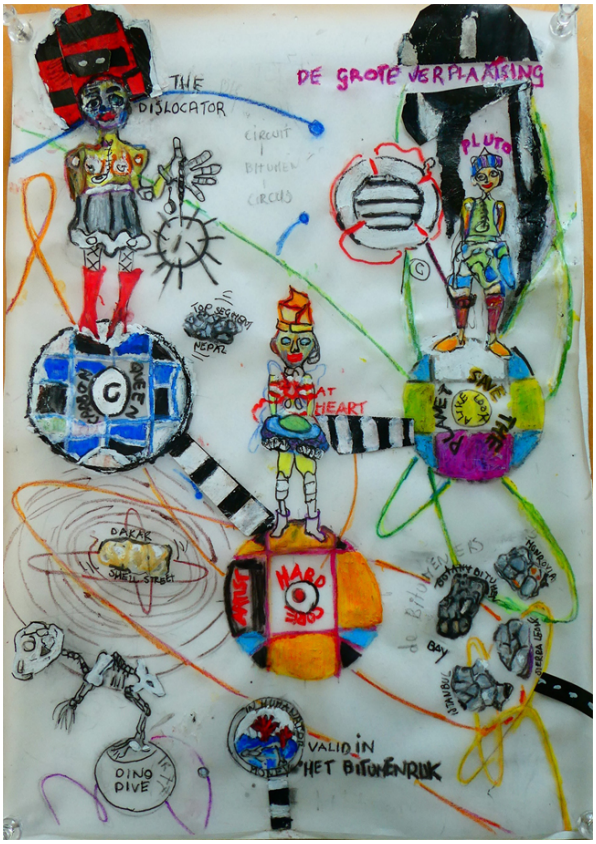
Doe ik het dan toch om van mijn ketting geregen stenen verlost te raken? Geloof ik er echt in? Om mee te werken aan een akker waarin nieuwe zaadjes tot bloei komen? Buiten tekenen bijvoorbeeld: ontmoetingen met mensen, doorgaans geen gelijkgestemden, die anders weten, met onverwachte uitspraken en spannende resultaten. Nieuwe verbanden vinden. Faciliteren. Elkaar stimuleren en complimenteren. En elkaar een beetje leren kennen. In dit tussen horen we even allemaal bij elkaar en wordt iedereen gewaardeerd. Ik ook. Een steentje is opgeboerd. Laten we eerlijk zijn: iedereen probeert er toch onderuit te komen om onderdrukker te zijn.

Nog altijd loop ik warm voor het opheffen van grote inkomensverschillen, voor ruimte maken, voor genderdiversiteit, voor verkoeling van de aarde, het opvangen van vluchtelingen en zo meer. Je kan daar toch ook niet tegen zijn. Ik was blij toen Barack Obama president werd. Ik voelde hoop, ik kon het niet helpen. Ik wil zo graag geloven dat we op weg zijn naar iets beters, naar gelijke waardering voor de

verschillen en gelijke verdeling van geld en middelen. Het zijn de stenen die ik in me meedraag diep, diep van binnen.

Kan je enkel in de lengte leven? En je uitsluitend met voorgangers en navolgers bezighouden? Of wordt je dan net als de gestorvenen vergeten en levend begraven.

Mijn kunstprojecten zijn een samenklank uit een kakofonie aan stemmen, ook de versteende stemmen, die diep in mij verankerd zitten.
Mijn stenen zullen in de toekomst verder eroderen. Ze worden gevijld en opnieuw geslepen. Maar ze beletten mij nu nog het zweven en zetten me steeds met twee benen stevig op de grond. Of moet ik zeggen op aarde.

De grote verplaatsing, artist at heart. Uit de installatie Snelweg. Vluchtmaat (2019)

Dit verhaal is een Ode aan Barbara Hepworth: een gepolijste steen met een gat erin.

6. Laat de ramen en de tafels spreken

Pablo

Laat de ramen en de tafels spreken. Laat hen getuigen van onze strijd, van ons plezier en de route 69 die ons deed schreeuwen van genot.
Laat hen getuigen van de angst, het geweld tegen ons.

Toen ik bezig was Pablo te worden, werd ook zij een andere vrouw. We waren te verliefd om de veranderingen bij onszelf en elkaar direct op te merken.
Het was of het geweld direct evenredig werd met onze hoeveelheid seks en gevoel van macht. Alsof allerlei mannen reageerden op de vrijheid en de enclave die we gecreëerd hadden. Alsof ze het konden ruiken en waarschijnlijk was dat ook zo. In onze enclave kozen we voor de Porsche onder de standjes en nog een keer en nog een keer, op een matras op pellets. Standje croissant lachten we en we lardeerden na afloop de seks met croissants en kommen met koffie verkeerd alsof we in Frankrijk waren. Soms had ze zelfs bananencake gebakken. Ik vond het extreem vrouwelijk en verzorgend. Ik genoot met volle teugen, want zoveel verleiding, aandacht en verzorging had ik nog nooit meegemaakt. En om eerlijk te zijn: ze was op mij gericht. Ik vond het niet benauwend, bedreven als ze daar in was. We gingen naar ons werk of de universiteit en renden tussen de middag terug. De orgasmes stilden onze honger slechts voor even.

Maar op vakantie merkte ik ons litteken wel. De alertheid en de angst die almaar groter werden naarmate we meer bedreigd werden. Als we naar onze caravan liepen, moesten we direct plannen smeden, want zodra we het station uitliepen begonnen mannen al te roepen en te vragen waar we heen gingen. En ook in haar caravan die in een eigen stuk bos stond, toch redelijk verscholen en weg van alles en iedereen, kwamen wel eens mannen aankloppen. “Buren,” zei ze, “die ook een bosje bezaten, maar wel twee kilometer verderop.” We lieten hen nooit binnen en bleven altijd alert, ook ‘s nachts en hoorden dat er iemand als een hond om de caravan heen sloop. Ze was veranderd, al sprak ze nooit over wat er gebeurd was.
Ik las een boek over Caribische mannen die de hele dag domino speelden en niets anders meer te doen hadden. Een beetje drinken misschien. De vrouwen deden alles, de mannen met hun macho uiterlijk waren naast de seks en het verwekken van de kinderen totaal overbodig geworden. Ze werden getolereerd maar niet langer meer gezien. Daarom wekten blonde, mooie vrouwen met hun lange lichte haren die vrolijk om hun hoofd dansten, zo ‘n agressie op. Onbereikbare vrouwen die de kleur van de overheerser droegen. Vrouwen voor wie zij hooguit een speeltje waren -voor even -als ze mooi waren en charmant. Dat was de verklaring die werd beschreven. Althans zo herinner ik me dit boek, dat ondanks de stereotypen voor begrip en inzicht moest

zorgen, want om die reden was ‘t boek aan je gegeven door vrienden. Als je de dader begrijpt, verzacht het de wond, moeten ze gedacht hebben. Als vrouwen de straat opgaan om die te veroveren, het was in de ‘heksennacht’[5], en de nacht tot zich willen nemen, nou dan wist je wat je te wachten stond. De nacht was van de ‘genegeerden’ en daar hoorden wij zeker niet bij. Hij wilde de nacht in elk geval niet delen, en hij stak en doorboorde je.

Ik was verbijsterd. In plaats van empathie en ondersteuning werden er verklaringen bijgehaald en werd je min meer schuldig bevonden of toch op z’n minst naïviteit verweten en werden er, behalve mannelijke agressie tegen vrouwen, ook racistische motieven bij gehaald. Je viel stil en sprak er nooit meer over. Terwijl het doel van de heksennacht juist was om kabaal te maken en om als vrouw niet de mond te worden gesnoerd.

[5] De heksennacht is een jaarlijks terugkerende, feministische betoging tegen seksueel geweld tegen vrouwen in de openbare ruimte. De verbindende slogan is "Vrouwen eisen de nacht terug".

Die doodservaring veranderde je en met het stapelen van de achtervolgingen en het geweld, ja toen begon angst overal te loeren. Toen je begreep dat ik als Pablo je niet kon beschermen, laat staan redden van de rol die enkel al door je uiterlijk werd opgeroepen, toen stopte je bij iedere brommer die achter ons stopte, en stokte je adem bij voetstappen die versnelden, eigenlijk stokte je adem bij bijna alles. Dan maar verder in de ultieme vrouwelijkheid, moeder worden, thuis met kindertjes en ook ik wilde dat. Niet moeder worden, maar wel samen met jouw een kind. En toen ….. toen speelde het universum een ander kaart. Je werd niet zwanger.
Je dreef weg in je verdriet en ik kon je niet meer bereiken. Ik probeerde me wel op jou en je behoeftes te richten. Ik vergat om me daarbij te laten zien. Ik had je aandacht nodig en misschien ook wel de glanzende reflectie in je ogen
Je geloof in mij. Om samen verder te reizen in die vrolijke ruimte met techniek, wetenschap, schrijven. En met techniek bedoel ik dan leren stopcontacten in elkaar zetten, boormachines hanteren, en stencilen, want het handwerk wat wij ooit leerden bestond uit naald en draad. Ik kon je die andere vaardigheden leren. En jij leerde me dat een ongeluk gebeurde omdat wij ernaar keken. Of beter omdat we het waarnamen. Wat! (Konden we door ons hoofd af te wenden het geweld ……?)
Eens lazen we samen boeken geschreven over en door vrouwen in een tijd waar vrouwen, eindelijk subject geworden, werden opgeheven te bestaan. Onze wereld kreeg tralies en… tranen. Niet enkel die van jou, hoewel ik probeerde ze niet te tonen. Dat leek me ongepast voor een persoon die never nooit wilde baren. Ik zei het al ik liet me niet zien.

Ik hield het niet vol. Ik had je nodig en jij zonk weg in een kleine wereld waar ik je niet meer bereiken kon.
Ik was zwak, want dobberend in onze eigen belletjes op de oceaan, kabbelt het leven voort. En wie weet waren we uiteindelijk weer naar elkaar toegedreven. Had ik meer geduld moeten hebben? Had ik me verder moeten strekken?
Mijn arm maximaal uitgerekt? Ik kon het niet.

Het was te ver van mij verwijderd. Het moederschap, vrouw zijn en je geen vrouw voelen zonder kind. Het was gewoon teveel vrouw. En misschien ook teveel man. Ik dreef weg. Ondanks dat mooie vrouwen die op mij vielen mijn ego enorm streelden en jij was mooi, bloedmooi, was uiteindelijk het uitwisselen van ons intellect belangrijker. Ik was veranderd, wilder en onverzettelijker, onmachtiger ook in de onrechtvaardige wereld, mijn gevoelens dreven ergens ver onder water, onbereikbaar, gevangen gehouden en bewaard. Jij ging weer verder met mannen. Ik was je enige vrouw, geloof ik.

Ik heb nooit meer zulke seks gehad (dank je wel) als tijdens deze toch wel in mijn gevoel imitatie van een heteroseksuele relatie. Wat zegt dat over mij? Kan ik enkel als een Pablo me helemaal geven? Pablo die mede door jouw fantasie was gecreëerd? Pablo verdween geruisloos naar de achtergrond.

Oscar begint langzaam voet aan de grond te krijgen. Oscar wilde iets meer feest en iets minder man.

Oscar had het opgegeven, maar dat wist ik toen nog niet. Oscar accepteerde geweld en verdriet, ellende en de dood en van de mooie idealen over verbetering van de samenleving en mogelijkheden tot zelfontplooiing was niet veel meer over. De verlichting was al enige tijd geleden uitgegaan, en zijn beeld over zichzelf weer eens aan gruzelementen geslagen. Hij draaide zichzelf zo graag een rad voor ogen.

Het werd een wilde tijd. Oscar danste en feestte en leerde zich bekwamen in de kunst. Oh de kunst, die werd belangrijker en belangrijker. Oscar werd belangrijker en belangrijker.

Ik kreeg affaires met vrouwen, veel te manlijk voor mij. Route 69 verdween naar de achtergrond. Het klopte niet ook al was ik dol op androgynie. Ik leerde ruzie maken en bekvechten. Ik werd verliefd op een onbereikbare vrouw waar ik zeer veel van hield. Ze wist het en speelde ermee. Ik wist zeker dat het wederzijds was. Alleen zij was niet in staat mij toe te laten. Ik kon rustig op afstand mijn gevoelens laten vloeien. Het had geen consequenties. Zij was de baas erover. Er kon mij niets gebeuren. (dacht ik).

Oscar ruilde ondertussen de kunstacademie in Amsterdam tijdelijk in voor die in Chicago. Hij moest beelden maken en begrijpen buiten zijn eigen canon en besefte hoe moeilijk dat is. Hij zag kunstwerken en vond geen kapstokje of ankerpunt om de beelden aan op te hangen. Daar in Chicago of all places kwam het anarchisme, een gemeenschap, en beeldtaal als een politiek, cultureel en maatschappelijk verschijnsel weer terug op zijn bordje.

Na verloop van tijd kreeg Oscar visite van een vogel. Die landde op zijn schouder. Oscar wist niet zeker of anderen de vogel ook konden zien. De vogel was fel, met een scherpe snavel en zei dingen die Oscar niet kon zeggen, maar wel wilde. De vogel was niet altijd meegaand, bedachtzaam en aardig tegen anderen en ook niet tegen hemzelf. Oscar hoorde hem niet graag. Hij begreep niet waar die stem en felheid vandaan kwamen en ging zich slechter voelen. De vogel was er gelukkig lang niet altijd. Onverwacht kwam de vogel langs en Oscar werd steeds bozer op zichzelf. Hij wilde dat zachtheid en geduld de boventoon zouden voeren, maar de vogel nam hem

gewoon over. Jaren later begreep Oscar waar de vogel vandaan kwam. Zijn geslacht was er toen al afgesneden. Zijn mooie lokken verdwenen.
De vogel kondigde het begin van het einde aan. Hij had geleerd alles zo in te richten dat anderen zijn beperkingen niet tegenkwamen of ze niet direct hoefde uit te spreken. Het was een fysieke krachtsinspanning die hij niet meer kon volhouden. En nu merkte hij te laat zijn beperkingen op, die naar buiten stulpten en voor iedereen open en bloot zichtbaar waren. Woede maakte zich van hem meester, ik wil niet dacht hij. Hij werd opstandig. Het was een confrontatie met zijn verval, zijn eigen destructie zonder opbouw of vooruitgang. Hij moest leunen op zijn eigen ineenstorting. Tilmann Mayer Faye[6] bouwde de 'Plattenbau' na en keek naar fouten in industriële processen, fouten die vaak de esthetiek ten goede kwamen. Maar ook ontdekte hij dat gesloopte of half ingestorte structuren vallen naar een stabiele positie en een stevige ondergrond vormen om weer iets op te bouwen. Het hoeft niet perfect, juist niet. Soms zijn juist gebogen flatgebouwen bestendiger, komen ze hoger dan hun loodrechte varianten, groeien er groene klimmers op het beton, worden hekjes toegevoegd, bruggen geslagen of dient het gebouw als betonnen canvas voor een muurschildering. Prima huizen dus, niet afbreken, maar hergebruiken, terwijl het betonnen 'kliksysteem' voor stapelen, maar tegelijk ook voor afbraak was ontworpen.

---

[6] Uit smART cities and waste: lecture Tillman Meyer -Faje. Mei 1, 2016 Eigen archief.

https://tilmann.nl

‘Er komt in de imperfectie altijd iets tevoorschijn, iets wat wij in onze ideologie van perfectie, wegpoetsen en daardoor het kind met het badwater weggooien’, aldus Tilmann. Daarin moet ik hem gelijk geven. Zo kwam uit mijn imperfectie tevoorschijn dat de trappen uit de voormalige Oost-Duitse Plattenbau lang gebruikt kunnen worden om kreupel te kunnen stijgen of dalen. De afstand tussen de treden en de hoek van de trap zijn precies goed ergonomisch afgesteld.

Oscar 2020

Maar zo was het niet bij Oscar. De vogel was het weten dat nog niet precies benoemd kon worden, maar dat zich schreeuwend van hem meester maakte. In de hoop dat die ander, die daar bij hem was, de boel kon verzachten. Sssst, stil maar, ‘t komt goed. Maar ‘t kwam niet goed. En Oscar wist het. “Gek”, dacht Oscar, “je weet niet wanneer je bent begonnen, je herinnert je er niets van, maar het einde kondigt zich vroeg al aan”.

Door de drank die ik steeds meer innam om pijnen te verzachten, heb ik veel plezier gehad en wist ik aan mezelf te ontkomen, maar ook heb ik mezelf en velen gekwetst. Daar moet ik eerlijk over zijn. Ik was een onnozelaar, die weinig inzicht had in anderen. Misschien nog minder dan in een zelf.
Ik was een stekelige cactus, met zacht vruchtvlees dat ik kostte wat het kost trachtte te beschermen. Ik wilde voorkomen dat er steeds meer happen uit me werden genomen. Happen die blijkbaar niet meer heelden.
Ik voelde me als Toenga in de Pep, die verbonden met andere wilde dieren zich in een ijzige natuur, vechtend, rennend en onverschrokken staande hield. Ik wilde in mijn opgeslotenheid mijn vrijheid vinden. Mijn messen waren geslepen en ik zwaaide ermee naar een ieder die te dicht bij kwam of mij kwetste. Zonder dat zij het vaak wisten. Mij zullen ze er niet onder krijgen.

totem

En toen gebeurde het meest ongelooflijke wat ik me kon voorstellen. Ik kreeg een dochter en ik ontdooide steeds meer.
Ik moest opzij stappen. Helemaal. En langzaam, heel langzaam kwam ik in mijn rol van complete zorg en onvoorwaardelijke liefde geven.
Ik kon niet weg, dit was de rol van mijn leven. De belangrijkste ook, dat begreep ik meteen. Was er paniek? Absoluut. Ik moest verantwoordelijkheid nemen en dragen, waar ik juist mijn hele volwassen leven voor was weggerend. Ik liet verantwoordelijkheid liever over aan groepsbesluiten. Voor *moederzijn* moest ik moed tonen en mijn angst en beven in de ogen kijken.
Ik heb gedaan wat ik kon en ik kon veel meer dan ik dacht. Er kon op mijn ineengestorte, scheve constructie stevig worden geleund en gebouwd. Tilmann heeft gelijk. Jij, dochter, keek onderzoekend, vol energie en enthousiast de wereld in. Je veranderde mij en ik werd met de dag meer moeder.

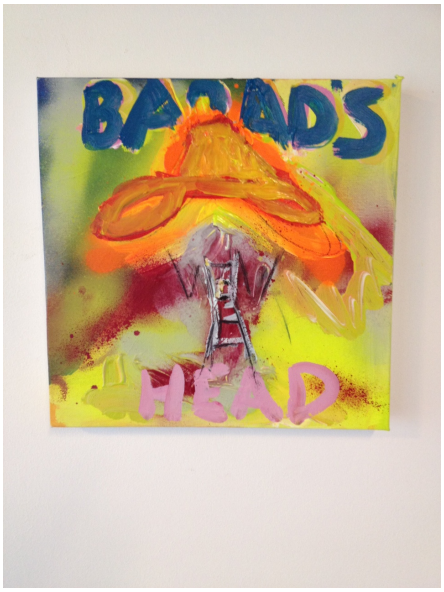

jijenik, 2020

En kunstenaar?

Het kunstleven bleef een ander dan het moederleven. De stenen legden mijn basis voor heel andere perspectieven op ruimte en tijd, toch was het de kunst die alsmaar aan me bleef trekken. In en door de kunst voel ik me sprankelen en tintelen, mijn hart gaat sneller slaan, mijn bloed wordt opgestuwd, mijn hersens flitsen, ik word opgetild en zweef weg.

Oscar bleef eerst nog wel aanwezig, maar hij werd langzaam door theorie uitgevlakt. Ik kon natuurlijk lezen in de speeltuin of in het Nemo en ik verdiepte me in Hannah Arendt, Donna Haraway en Karen Barad.

Barad' s head 2018

Verhalen cirkelden in mijn installaties in het rond en gingen het beeld soms overheersen. Vele websites zagen kortstondig, - want het opheffen van websites gaat blijkbaar net zo makkelijk als het doodslaan van een mug, zonder pardon worden websites opeens opgeheven, zelden krijg je daarvan bericht, laat staan een rouwkaart - en publicaties zagen het licht. En ik 'kreeg' een zeer belezen en erudiete vriendin. Wat een mazzel en wat een zegen. En daar gingen we weer. Schrijven in een intellectuele ruimte.

Donna, Karen en Hannah (2018)

In bovenstaand werk generaliseer ik drie vrouwen, Karen Barad, Hannah Arendt en Donna Haraway. Drie "vrouwen" die op mijn denken zeer veel invloed hebben gehad. Ze staan symbool voor de vele vrouwen die mijn leven vorm gaven. Ik wil de

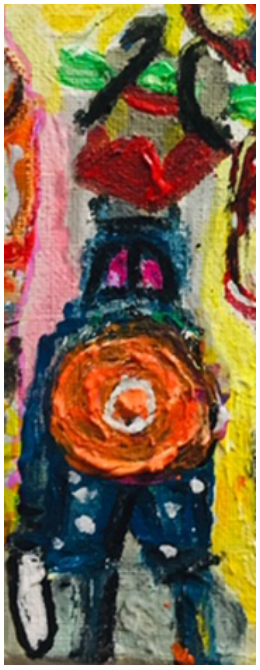
vrouwen eren die het menselijk leven op aarde verbonden met materie, bacteriën, atomen, modder en sterren. Die vertelden over het samenleven en sterven als "aardlingen." Die een andere en voor mij bevrijdende kijk op de wereld boden. Hun beeltenissen op dit schilderij zijn verfomfaaid, het toeval of de intentie speelde een belangrijke rol in het tot stand komen ervan. Welke scheurtjes ontstonden er, welke patronen en sporen, welke verschoten papiertjes hadden de juiste kleur. Het werk is gekneed, uitgevlakt, bespoten, betekend, geverfd en met een mes bewerkt, telkens opnieuw. Totdat het doek, de tijd en de schilder samenvielen en het juiste beeld tevoorschijn kwam.

En de kunst selfies? Waar bleven die?
Ik ben net als David Bowie. Ik verander als een kameleon in vele gedaanten. Zij komen tevoorschijn in verschillenden settingen.
Zo fuseerde een mini Pablo met een mini Caravaggio tot een klein beeldje Carapablo. Klein maar standvastig maakte hij deel uit van de vier musketiers, die moedig begonnen aan de Opmars der Afvalligen. Iedere stap werd beschreven en gearchiveerd, als waren zij personages in een William Kentridge stop-motion animatie. Hoewel de karavaan helemaal tot Wales kwam, hield de parade toch vroegtijdig halt. Het Europese doek viel voor Wales en aan sommige afvalgoden trok de zwaartekracht zo hard, dat zij sneller vielen dan we konden marcheren.

De Parade der Afvalligen met de afvalgoden: Nefretiti, Electra en Pluto [7] *en the last man standing*

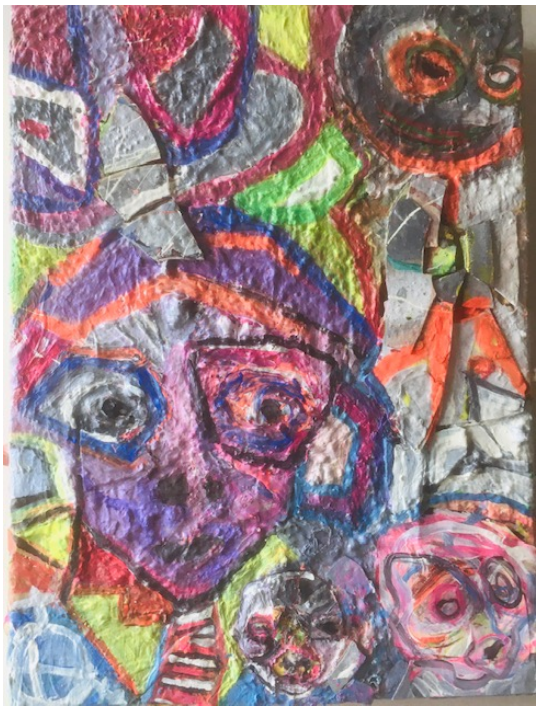

Carapablo

Enkel Carapablo bleef overeind als 'last man standing'.
Hij had een boxershort aan, net als Basquiat's helden, een stierenkop op zijn hoofd en Caravaggio's zwaard diende als stok.

De rest der musketiers werden losse zielen die slechts in herinnering bestaan.

[7] *Uit het huis der afvalligen*
In memori: De Parade der Afvalligen, de afvalgoden: Nefertiti de godin van de schoonheid: A. van W.
Electra, De god van energie: A. D.
Pluto, de Griekse god van de mijnen en rijkdom, de Romeinse god van de onderwereld en de vrolijke, trouwe, onschuldige hond uit de stripverhalen van Walt Disney: V.H., voor wie de dood altijd dicht om haar heen was
Vaarwel vrienden en dromers.

Alfred met zijn geest(drift)en, selfportrait, 2021

Soms vlogen die zielen, als geestjes om Alfred's hoofd. Alfred is vrolijk , gepassioneerd, begeesterd of bezield, hoe je het ook wilt noemen. Hij spreekt met de zielen, de spoken en de engelen. De geesten en de doden, klein of groot, vilein of vrolijk, gekleurd of in zwart wit, ze fladderen altijd in en om Alfred heen. Hoewel het soms lijkt of hij een deel van sommigen heeft opgeslokt. Alfred leest en schrijft. Hij wordt niet langer overschreven of afgeleid door wereldbelangrijke zaken of personen. Hij weet hoe belangrijk het is om te bewegen, vooral in zijn hoofd. Het is het fladderen van zijn gedachten dat die vrijheid geeft. Zijn hersens willen ook wel eens van vorm veranderen

Geloof ik in al die identiteiten en alter ego's? Ik wilde me ontdoen van allerlei beperkingen. Ontsnappen als een Houdini. Identiteiten zie ik als ideologieën met verzonnen verledens en - toekomsten. Ze worden telkens bijgeschaafd, delen worden uitgevlakt, vooral bijdragen van vrouwen, andere invullingen toegevoegd. Afhankelijk van netwerken of 'velden' waarin ze zijn ingebed krijgen identiteiten vorm. Vul i.p.v. Oscar of Pablo Kunst of Wetenschap in.

Bij kunst en wetenschap spelen toekomstvisies een belangrijke rol, want bij het kneden, beitelen en knutselen aan een identiteit, speelt wat men in de toekomst van waarde acht een belangrijke rol.
Een geldelijke besparing bijvoorbeeld. Wetenschap verteld een goed verhaal over het in kaart brengen van het menselijk DNA en voorspelt dat kanker in de toekomst genezen wordt. Dit wetenschappelijk onderzoek wordt goed gefinancierd, want het zal in de toekomst veel besparen. Toch? Als kunst bijdraagt aan een 'betere of andere' toekomst verandert haar identiteit. En zo ging het belang van autonome, op zichzelf staande kunst in een apart domein ten onder aan kunst die een directe bijdrage kan leveren aan de maatschappij. Aan de publieke ruimte bijvoorbeeld, de zorg of aan een genderdebat. Is dat erg? Geenszins. Ik wil enkel aantonen dat de identiteit van kunst- wat kunst 'is', de hamvraag, verandert. Hoewel, dat moet gezegd, allerlei mensen uit het maatschappelijk werk verloren hun werk aan kunstenaars, die met tijdelijke contracten voor lage bedragen een stuk goedkoper waren. Ik zei het al, besparing is een belangrijker marker bij de invulling van een identiteit.

Soms timmert het verleden aan de kunst en vallen beelden van hun sokkels, worden schilderijen verhangen of opgeslagen. Tempels worden vernietigd en boeken verbrand, ondertitels ge-update.
Soms timmert het heden aan de kunst. Schilderijen van Philip Gaston werden niet in het Tate geëxposeerd. Is het geen kunst? Commentaar op het kunstdomein? Is zijn werk niet urgent? Een uiting van slavenhandel, vrouwenonderdrukking of antisemitisme misschien? Allerminst, maar de werken konden vandaag de dag niet meer gelezen worden zoals enige jaren geleden blijkbaar.

Natuurlijk, je kunt kunst en wetenschap ook onderdeel maken van een kennisplatform. Dan verschijnen hun eigenschappen als onderdeel van een kennisproductie (in de breedst mogelijkste zin van het woord). Beide identiteiten maken zich aan elkaar kenbaar, schuiven voorzichtig langs elkaar, besnuffelen en produceren elkaar. De eigenschappen staan niet van tevoren vast en komen op dat moment en op die plek tevoorschijn en bepalen elkaars grens in die speciale setting. Kun je je jezelf als een ideologie beschouwen? Verschijnen mijn eigenschappen als

onderdeel van een kennisplatform ? Absoluut. De wetenschapper maakt de kunstenaar wakker en omgekeerd.
De kunst bouwt andere woorden in me dan de wetenschap.
De kunst bouwt me in andere woorden op dan de wetenschap.
De woorden die mij bouwen in de wetenschap zijn anders dan de woorden die mij bouwen in de kunst.

Wat een heerlijke en belangrijke illusie is dat zelf dan toch. Voor wie erin kan geloven. Ik ben standvastig gebleken, misschien zelfs inflexibel hier en daar, maar ben ik ook vaststaand?

Een ding moet mij van 't hart. Hoewel ik misschien geen vrouw ben, ik wilde als kind dolgraag een jongetje zijn, maar ook geen man, - tijdens de kunstlessen op het vmbo vroeg de moedigste leerling vaak half plagend en uitproberend: bent u een man of een vrouw? Om mij uit te dagen, misschien zelfs voorzichtig te beledigen. En dan zei ik naar waarheid: "dat is een goede vraag, ik weet het eigenlijk niet, wat denken jullie?" en dan was het ijs meteen gebroken. Hoewel misschien geen vrouw dus, zijn al mijn personages, ja ook Pablo, Oscar, Carapablo of Alfred, allemaal, ook zij, inderdaad, 'von Kopf bis Fuss unbeschreiblich weiblich!' Want vrouw 'zijn' mag dan wel weer op de rand van opheffen staan, vrouw is een constructie met een politieke, sociale en economische connotatie. Die in een context wordt gevormd. Iedere keer als deze constructie dreigt macht te krijgen, wordt ie opgeheven. Maar de context niet. Ik heb van mijn lesbisch zijn gehouden. Ik heb de vrouwenliefde gevierd. Ze gaf me een zekere macht en een "embodied indentity." Lesbisch zijn was een bevrijding. Dus hoe sympathiek en belangrijk ook die strijd van letters, en hoewel ik me er niet geheel mee identificeer, voel ik me een tot vrouw gemaakte en 'ik' laat me nu als 'vrouw' niet opheffen. Hoe aanlokkelijk dat ook is. Wellicht in een andere tijd.

7. Engelen en een tafel

Must be an angel (*2020*)

Vandaag zag ik omhoogkijkend langs het topje van een spar opeens engelen voorbij vliegen in een blauwe lucht. “Ik zie ze,” zei ik hardop tegen ML Queen.
Ik zag altijd van alles in de wolken: berglandschappen, wilde vrouwen, machinegeweren echt een Winkel van Sinkel trok aan me voorbij, maar nooit eerder zag ik de vrolijke cherubijntjes, cupido’s, hoofdjes met vleugeltjes of andere vliegende sculpturen die het goddelijke met het aardse verbinden. Jij zag wolken voor engelen aan vanaf je ziekenhuisbed. Opeens wist ik het: je was mijn volwassen geworden Hushpuppy uit de film the Beast of the Southern Wild. Net als Wink, Hushpupy’s vader, wilde je niet “aangelijnd” aan de muur in een ziekenzaal eindigen en je vloog in gedachten al weg. In de film ontwaken voorouderlijke runderen, van de

oeros of buffel, Aurochs genaamd uit het ijs. En terwijl voorouderlijke, aardse creaturen de kleine Hushpuppy te hulp schoten, omringde jij je met zwevende hemellichamen uit het hiernamaals.
Toen je jong was wilde je al graag een engel worden en je oefende op het schuurtje achter je huis. Je spreidde je armen en bewoog ze op en neer om ten hemel te varen. Ik denk dat het je gelukt is. Je "bent gaan engelen" zoals ze vroeger zeiden. Ik hou van werkwoordsvormen. Ze zijn actief en zetten niet vast. Je hebt jezelf tot Engel benoemd, want je wilde met ze mee. "En wij zijn er om het te noemen tot we niet meer zijn", staat op de grafzerk van de dichter C.O. Jellema.
Mijn geesten en engelen zijn dode mensen en dieren met een naam die daardoor nog in het sociale functioneren.[8] Zolang ik met hen praat hebben ze een naam of een functie. Ik praat niet vaak tegen mijn vader of opa. Ze hebben eigennamen, maar ik gebruik ze niet, en wellicht zijn ze daarom meer op afstand? Hoe is het dan om dochter drie te heten of zoon vier zoals in China gebruikelijk was? Of om hen ten grave te dragen? Voor mij stierf een broertje vlak voor zijn geboorte. In die tijd, het was vlak na de oorlog, mochten doodgeborenen geen naam krijgen. Op het geboortekaartje staat: bij deze geven wij kennis van de geboorte van een levenloos Zoontje. Met een hoofdletter dus. En zo kreeg hij toch zijn naam en tegelijk zijn functie. We zijn er om het te noemen, maar zijn we er ook om onze benoeming (naam) te worden? Is het dragen van een naam bestemd voor de levenden en de dingen? En het onbenoembare ertussen? En welke benoeming(naam) is dan uiteindelijk de jouwe? Een werkwoord, een eigennaam, een voorzetsel, een ziekte, een functie? Zoontje blijft Zoontje, want voor iets anders was hij te kort op aarde. Oh, zeg me uw naam niet en zeg me mijn naam niet. Want ik kan hem misschien niet (ver) dragen en blijf liever in het tussen.

Mijn ouders mochten niet weten wat er met Zoontje is gebeurd. Is hij begraven? Of verbrandde men de doodgeborenen? Hij is afgevoerd. Heel gewoon om de onthechting zo goed mogelijk te bewerkstelligen. En toch, als ik dat geboortekaartje lees met die vinding van een naam, is het of ik mijn ouders zie staan, vol verdriet en enigszins verslagen, maar vastberaden om het lot met opgeheven hoofd tegemoet te treden. En het gaat me door merg en been.

[8] Vrij naar Knausgard in zijn boek Vrouw.

Staande aan ML Q's kist kreeg ik het sterke gevoel dat zij mijn engel des doods was. Dat ze me de weg naar het graf wees en hoe om te gaan met mijn laatste ademweg. Ze was mijn mentor de kunst. Is sterven ook een kunst? Ze leerde me ooit het vak: '3D' op de academie en later verscheen ze op de meest onwaarschijnlijke momenten in mijn kunstpraktijk, als ik het nodig had, om me een hart onder de riem te steken, om uiteindelijk deel te nemen aan het Huis der Afvalligen. Ze is haar hele carrière les blijven geven op de academie en plaveide zo voor velen een weg naar en in de kunst, "wat iets heel anders is dan creatief zijn," zei ze. Ze was open van geest en bleef tot op het allerlaatste moment actief. Ze zakte voor mijn ogen in elkaar bij haar laatste sculptuur en werd begraven toen de expositie nog niet eens afgelopen was. En ze exposeert nog steeds in een kleine openbare/privé beeldentuin. Want op haar graf op een goed verborgen, bescheiden begraafplaatsje staan enkele sculpturen om te bezichtigen, onderhouden door haar nageslacht M en L.
Ik was beroerd toen, heel beroerd en was vooral bang om na de dienst op haar kist te vallen. U moet begrijpen, ik stond in de rij om haar zoon en zijn vriendin te condoleren. Het was een wonderschoon stel, lieve mensen ook, net als zij, met van die vriendelijke ogen. Een stukje hemel wordt mij getoond, dacht ik, maar ik kan niet gaan nog. Ik wil niet en ik ben vast niet sterk genoeg om het lot, heette jouw schoondochter niet zo, zonder slag of stoot te aanvaarden. Haar zoon leek dezelfde berusting uit te stralen als zijn moeder. Terwijl ik geen geloof hecht aan de vrije wil, hoop ik stiekem dat we misschien wel door reflectie kunnen leren? Dat de wereld was als zo'n poppetje bij elkaar gebonden door elastiekjes, en die bij het indrukken van een knopje in een fractie van een seconde helemaal in elkaar stortte om bij het loslaten ervan weer in dezelfde vorm terug te floepen. En ik floepte mee in die wereld en ik kon vanaf dat moment met de ervaring van ervoor verder gaan. Dit was toch niet mijn laatste leergang? Ik verliet de kerk om buiten naar lucht te happen. En voor de meer *Rationelen* onder u, ik bleek inderdaad erg ziek. Mijn hart holde vooruit door de medicatie die ik slikte. Je nam me niet mee, nog niet en ik betwijfel of ik ooit een engel zal worden.

Engelen zijn ook voorgeborenen die je voelt aankomen suizen met duizelingwekkende snelheid uit het heelal. Ze hebben nog geen naam of geslachtelijke vorm. Ik voelde jouw als een komeet op mij afkomen. En ik voelde

mijn bestemming. Ja echt, ik voelde dat het bedoeld was. Ik was aan je verbonden en het was alsof je me overal zou vinden. De betekenis ervan en wat het met me zou doen voorvoelde ik niet. Je maakte mij meer levend dan wie dan ook. Je voedde mij op. En ik jou. Jij wees me de weg naar mijn *Extremistan*. Al heb ik het haren vlechten nooit onder de knie gekregen. Mijn schoonmoeder vertelde me ooit, dat ze overal de hand van god zag. Ze had een heel positief geloof en vertelde dat ze voortdurend engelen was tegengekomen. " Let maar op", zei ze," er worden mensen op je pad gezet die je helpen of de weg wijzen. Je moet er oog voor hebben."
En jij bent zeker een engel. Een pracht engel.

Mijn engelen zijn lang niet altijd overleden. Nu ik over ze nadenk dragen ze wel een onzichtbaarheid en iets onverwachts in zich. Iets wat ik moet ontdekken of uitvinden. Een waardevolle gift. Terugkijkend besef ik dat ik veel engelen ben tegen gekomen, al waren ze soms vermomd als mijn grootste kwelgeesten. Op 'the Other Bookfair' te Den haag gaf Floor van Meeuwen [9] me een uitvouwbaar papieren parapluutje. Ze brak de parapluutjes open, want sommigen zijn heel oud en het papier steeds opnieuw beplakt. Open gevouwen en losgepeuterd vond ze papiertjes met Chinese karakters en flarden van zeer oude kranten. Die ze in haar publicatie *Layers* als een archeologische vondst op de voorkant afdrukte. Haar parapluutjes zijn mijn engelen. Ik ben altijd bezig geweest met verstopte schatten. Dat wat in eerste instantie aan het oog is onttrokken, wat moet worden ontrafeld en even glinstert, alvorens het weer in de vergetelheid zakt.

Verborgen, aan het zicht onttrokken systemen hebben me altijd geïntrigeerd. Ze worden zichtbaar in de projecten uit mijn kunstpraktijk: het verborgen ijsdal in de ondergrond van de Zuidas, die samen met de wind en economische processen de Zuidas vormgeeft, of de verborgen verhalen die opgerold liggen in logo's en uitgerold de lengtes van het logo bepalen. [10] De ondergrond, verhalen en geluiden rond 2, 5 km snelweg die uitgezonden werden in een hartvormige transmissiebel, onzichtbaar maar wel hoorbaar op de juiste frequentie en afstand. [11] De migrerende grenzen in Noord

[9] www.floorvanmeeuwen.com
[10] Uit hoe lang is een logo op de Zuidas. Logolengte (www.logolengte.nl)
[11] Uit hoe lang is 2, 5 km snelweg: Radio Orbino 2007
http://burojanze.nl/asphalt%20radio%20orbino/radio%20o%20kort%20website.pdf

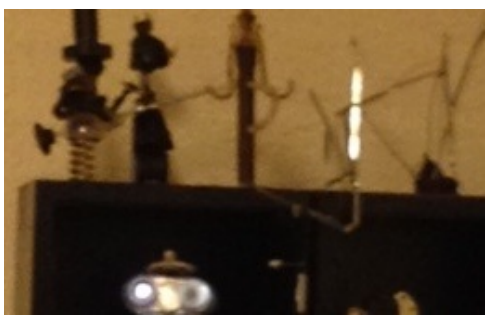
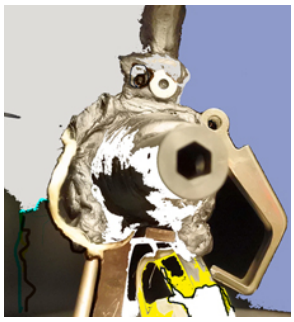
Europese steden gelardeerd in een oost-westdialoog met in hun kielzog de soms vergeten invloed van historische, geologische en winderige gebeurtenissen op het publieke en private landschap. [12] De verborgen grondstoffen in afval stromen, het onzichtbaar gemaakte afval in containers, afvalligen verborgen in verzorgingshuizen, vluchtelingen en mensen zonder papieren die worden verjaagd uit parken en lege huizen en zo het uit zicht worden verdreven. [13] Of de samenstelling van snelwegen van over de hele wereld.[14] Om een paar voorbeelden te noemen.

---

[12] Uit Cityscapeeast. (www.burojanze.nl)

http://burojanze.nl/cityscapeeast/berlijn/lecture%20berlin.html

[13] Uit hoe lang is een Afvallige: het Huis der Afvalligen. In het Huis der Afvalligen bivakkeren afvalstemmen, menselijke afvalstromen; afvalpartijen, afvallandschappen en afvalgoden. Hoe lang mogen Afvalligen blijven, voordat zij worden ontmanteld, geëlektrocuteerd, vergast of begraven? 2014 - 2019

bewoners uit het Huis der Afvalligen

Het Huis der Afvalligen is ontwikkeld tijdens het project *Building Europolis* – a holistic approach to waste sorting in the urban environment, pre-processing followed by extraction of Critical Raw Materials and Minerals which is developed around the city of Amsterdam, but which can be translated to all the major industrial cities of Europe and for *smARTcities and Waste* - an arts - and humanities researchers led international cross-disciplinary network engaged in the field of waste and smart cities. Het H. der A. produceerde (mede) vier 'disposal dialogues' in Amsterdam, Maastricht, Londen en Bangor en maakte 'waste narratives' over haar bewoners.

http://burojanze.nl/Afvalligen/wastenarrativesRGSsessionforweb.pdf

Ik hou er zelf ook van om verborgen levens te leven. Hoe staat het met mijn geesten? Blijven die niet onzichtbaar? Ik praat met mijn overleden musketiers en overleden vrienden. Ik heb toch een vage voorstelling dat ze ergens “boven” zijn. Het is een kinderlijk beeld, want boven is het “ aarde donker”. Vreemd woord, het heelal is donker, de aarde niet. Of niet meer. Mijn hemelbestormer, of -tuimelaar bevindt zich in het blauw.

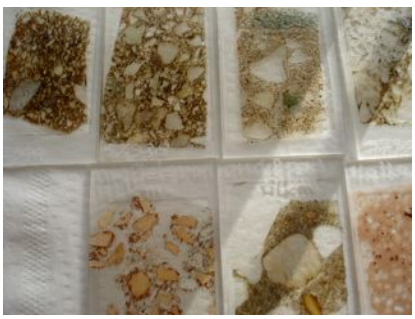

Higgs and Biggles 2022 (mijn hemelvaarder)

Hij is mijn Biggles en heeft Higgsdeeltjes om zich heen. Ik ben dol op de naam van dit schilderij. Biggles bevond zich vroeger op de kamer van mijn broer, waar ik geen

---

7. Uit hoe lang is het bitumen: Snelweg? 2018-2019 Vluchtmaat, zie ook voorouders bladzijde 10.

dunne doorsenden van asfaltwegen

toegang toe had. Maar af en toe mocht ik zijn heiligdom betreden en dan zag ik op de kaften van die boekjes vliegeniers en vliegmachines. De piloten zagen er stoer uit met mutsen en vliegbrillen. Het waren echte 'jongensboeken' niet voor mij dus, maar het sprak me bijzonder aan. De naam Biggles heb in mijn hoofd geassocieerd met bikkels (ik sprak nog geen Engels, dus mijn brein maakte er dit van). Om avonturen te beleven moest je dus een bikkel zijn, en ik nam me dat heilig voor. De boeken zelf heb ik nooit gelezen. Wat is in een naam? De naam Higgs associeerde ik meteen met Biggles. En dan Higgsdeeltjes: een vreemde wereld van fascinerende, niet waar te nemen dingetjes, die slechts gedestilleerd zijn uit gevolgen die wel zijn opgemerkt. Mijn Higgsdeeltjes op het schilderij zijn bolletjes, plaaggeestjes met gezichtjes en soms een hand. Higgsdeeltjes, waarvan vele mij omringen vermoed ik, waardoor ik altijd het gevoel heb door zware modder heen te ploegen en vijf kilometer lopen voor mij als een beklimming op de Himalaya 's voelt, dicht ik gevolgen toe van verschijnselen die ik niet kan begrijpen, moeilijk kan beschrijven, maar die ik wel ervaar of soms ook wel intuïtie noem. Die "Higgsdeeltjes" komen in allerlei vormen tot mij als spookjes, waarschuwingssignaaltjes, klopgeestjes, speldenprikjes, geluiden, vermoeidheid, een reuk of als sculptuur, iets, waarvan ik de oorsprong niet kan thuis brengen.

Mister Higgsdeeltje (2022)

Speelt dit alles zich slechts af in mijn bewustzijn?
Met wie of tegen wie praat ik eigenlijk. Tegen mijn bewustzijn? Ervaar ik geesten? Mijn geestdriften zeker, hoewel ik dat eerder mijn passies noem.

Na de dood ben ik niet meer bewust. Na de dood neemt de entropie toe en vallen we in kleine, willekeurige deeltjes uit elkaar. Entropie is een thermodynamische wet die een sprookje lijkt, maar volgens natuurkundigen even belangrijk is als Darwin' s evolutietheorie voor de ontwikkeling van de aarde.
Ik heb entropie op vele manieren proberen te begrijpen. Een ervan is dat de entropie zorg draagt voor willekeurige verschijningsvormen die het meest waarschijnlijk zijn in voorkomen. De wind blaast zandkorrels op het strand willekeurig door elkaar. Het maakt niet veel uit hoe ze doo*r* elkaar worden gewaaid. Waar welk korreltje precies ligt doet er niet toe. Een zandkasteel blazen behoort tot de mogelijkheden, maar dat zien we de wind nooit doen. Wel bouwt de mens die vorm met haar schepjes. Om tot zo'n ordening te komen, moeten we arbeid verrichten en energie innemen. Een deel van die energie staan we af aan onze omgeving, we moeten afkoelen en daarom kunnen we niet alle energie omzetten in productieve arbeid. Geen mens of machine kan dat. Het wordt dus onherroepelijk warmer. Dat u het even weet. Een zandkasteel, de mens en alle levende organismen en machines hebben een lage entropie. Hun onderdelen zijn geordend en hebben vaste plaatsen met een bepaalde hoeveelheid energie. Het strand heeft een hoge entropie. Tja en dan de warmtewet en de gelijke verdeling van warmte. Ben jij op de noordpool, zal je bevriezen en je directe omgeving een beetje warmer worden. Maar zet je een brok ijs in de zon smelt het ijs en zal de directe omgeving rond het blok even wat afkoelen. De entropie houdt van beweging en vermenging. Anders gezegd de entropie streeft naar een macroscopische toestand met zoveel mogelijk microscopische realiseringsmogelijkheden. Neem een geschud pak kaarten en spreid het uit op tafel. De kans dat de kaarten op volgorde liggen, dus 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, boer, vrouw, heer, aas en op kleur is ongelooflijk klein. Maar een geschud pak, ook al weet je het arrangement niet wat je in je handen houdt, is door elkaar genoeg om een spel mee te spelen. Het maakt niet zoveel uit hoe de kaarten door elkaar liggen. Vermenging komt overal voor. Een zuiver zoutkristal is zeldzaam. Een puur kristal bestaan uit een kubus met op de punten van de ribben een Na atoom of Cl atoom. Ieder Na atoom is dan ook verbonden met een Cl atoom en omgekeerd. Maar bij de kristallisatie van het zout kristal worden 'vuiltjes' in het rooster opgenomen. Puur of zuiver is een mogelijkheid, maar statisch gezien is dat voorkomen te verwaarlozen net zoals de opeenvolging bij het geschudde pak kaarten. What are the odds? Door elkaar,

vermenging is ‘the state of the art.’ Ik begrijp de entropie ook wel als wet tegen de verveling. Want ook een natrium - of chlooratoom wil wel eens een onbekende buur ontmoeten. Ik beschouw de entropie zoals eerder gezegd als een sprookje, waarin kleine deeltjes personages zijn die in verschillende voorstellingen hun karakters ten tonele voeren en uitspelen. Nog even dit: de entropie zal altijd toenemen.
Als de mens sterft, valt ie uit elkaar naar een hogere entropie toestand. Het zandkasteel wordt omver geblazen. We gaan nooit ‘terug’. De andere kant op. Van hoge naar lage entropie. Je kan een scheutje melk niet uit je kopje zwarte koffie roeren. En daarmee is de entropie eigenlijk de Grote Gangmaker. Wij doen er alles aan om te ordenen. Om te organiseren en op te ruimen. Om grenzen te trekken en te slechten, om te kadreren, om even te schitteren tegen een decor van uiteenvallen. ‘Ons’ lichaam probeert tot op dat allerlaatste moment een evenwicht te behouden, verplaatst vloeistoffen, laat delen afkoelen, en warmt andere delen op, gaat hijgen en dan weer wegzakken. En dat, lieve mensen, noem ik het wonder van het leven.

Kentrigde scheurde kranten en tekeningen in stukken legde ze op een canvas en sloeg er van onder af op. Er ontstond zo een willekeurige vorm waarmee hij verder werkte. Ik noem dat ‘meeting the universe halfway.’[15] Hij liet de entropie mee beslissen. Ik heb de papiertjes op de hemelvaarder geschilderd, gescheurd, geplakt en een onderliggende geschilderde vorm laten volgen. Orde dus, geen willekeurige figuur. Terwijl ik toch voornamelijk op mijn intuïtie vaar. Het gebruik van kleuren, de voorstelling, wanneer het af is. En ik zie mijn werk en ook mijn identiteiten ‘for that matter’, als een tijdelijke expressie van het universum. Is ‘mijn’ orde mijn bewustzijn?

[15] in het boek William Kentridge Six Drawing Lessons wordt uitgebreid ingegaan op deze methodiek en op anti- entropie , op weten en herkennen. Je kan geen paard tekenen, maar een paar stukjes karton willekeurig op het papier, herschik je zo tot een paard. Fragmenten bij de hand nemen en een beeld complementeren is aanwezig in alles wat we zien, als dus Kentridge.
‘Meeting the universe halfway’ is de titel van een boek van Karen Barad.

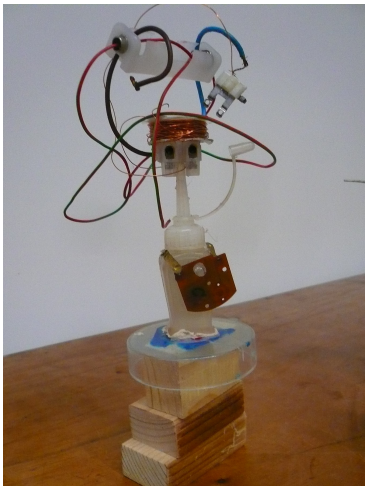

Smiley uit de serie Higgsdeeltjes

Geloof ik dan eigenlijk in geesten? Geloof ik dat een bewustzijn kan ontsnappen aan de entropie? En dat het zijn ergens “is” en weer wordt wedergeboren? Mijn tekenlerares in het voorportaal van de kunstacademie geloofde in een groot wolkig collectief bewustzijn dat ergens “was”. Het was decennia voor de “ cloud”. Bij iedere geboorte werd een stukje bewustzijn weggehaald en een nieuw leven ingeblazen en bij ieder sterven verdween het bewustzijn weer naar die wolk. Ik vind dat een prachtig beeld. Ik zie het echt boven ons zweven. Het betekent wel dat voor het toenemende aantal mensen er een even grote afname van anders levenden tegen over moet staan. Toegegeven op de snelweg hoeven we in de zomer niet meer iedere twee uur de voorruit schoon te vegen. Zoals toen ik puber was. Zijn er minder muggen en vliegbeestjes? Er schijnt van alles uit te sterven, wat dat betreft kan dat verhaal best een waarheidsvinding hebben. Ik ben dol die verhalen. Geloof ik het ook? Doet dat er toe?

Ik heb geen idee wat een bewustzijn is. Noch een geest, een zelf of vrije wil. Daarom noem ik mijn dode gesprekspartners, mijn wil, mijn drang of impulsen, maar geesten. Die om me heen fladderen en soms op mijn schouder zitten.
Electra, een van de musketiers, zag zijn dood met open vizier tegemoet. Hij wilde geen uitstel, geen moeilijke chemo’s en zo min mogelijk pijnstilling. Hij wilde helder blijven. Zijn langzame verdwijning was gek genoeg heel rustgevend. Vlak voor het einde rochelde hij af en toe al zijn doodsreutel, hij had geen spier meer aan het lijf, maar als hij weer even uit zijn coma ontwaakte, was hij helder en probeerde hij met handen en zwakke stem nog grapjes te maken. “Ik kom je vast weer tegen,” zei ik tegen hem. Om maar wat te zeggen en mezelf gerust te stellen, maar vooral om mijn verdriet in te tomen. Je wilt een stervende liever niet belasten met je verdriet. “Ja,” zei

hij en zijn ogen lichtten op, “springlevend.” Hij keek er naar uit en had allerlei voorbereidingen getroffen om het aardse los te laten. Om zo snel mogelijk te onthechten. Zodat hij naar het licht kon gaan. En weer goed kon worden wedergeboren. Het is donker daarboven, ik zei het al, dus daar ging hij niet heen. Ging hij naar Bardo? Ik weet dat hij dol was op - en een groot bewonderaar van de kunstenaar Matta-Clark, sterker Electra en ik gebruikten zelfs “*mattaclarken*” als werkwoordsvorm als we installaties maakten en dan hakten we weer ergens een gat in de vloer of legden trappetjes aan tussen oude keukenkasten op verschillende verdiepingen.[16] Gordon Matta-Clark las op zijn sterfbed voor aan zijn vrienden en bij overlijden toeterden twee Tibetaanse monniken in allebei zijn oren: “ga naar het verste licht Gordon” om de geest op weg te helpen.

Electra

Hing hij het Tibetaanse geloof aan? Ik had dat nooit geweten, maar ik wist dat je een stervende niet moest aanraken om hem goed dit leven te laten verlaten en hem harmonieus zijn wedergeboorte in te laten gaan. Ik weet niet meer of ik dat gedaan heb of dat onze handen elkaar toch nog even licht raakten als een laatste groet. “ Hij wilde gaan waar hij weer kon springen en het dansen,” zei hij.
Hij was al heel ver weg, zo rustig en het was zo vanzelfsprekend, het was net een geboorte, ik was me van geen geluid bewust en zonder Tijd. Maar kan je wedergeboren worden? Het laatste wat vrij komt als je bent gestorven is je lichaamswarmte. Of misschien zelfs je levensenergie. Je wordt ijskoud en nadat je je laatste adem hebt uit geblazen, verlies je warmtestraling. En dat is zeer hoog

[16] http://www.antondekker.nl/werk/nature-and-more

entropisch. Vrolijk en vrij bewegen de deeltjes. Kan zo'n hoog entropische vorm in een laag entropische vorm terechtkomen? Hoe? Het blijft onzichtbaar en verborgen. De keren dat ik iemand de laatste adem zag uitblazen was het of die persoon als een zomerbriesje in een – onzichtbaar- belletje weg vloog in de lucht. Of leken het vier pufjes, voor ieder kind een, die als onzichtbare en geluidloze ufo's door het luchtruim zweven en waarbinnen ik me de mooiste muziek en beelden voorstel.
In mijn verbeelding blijft dat onzichtbare belletje of pufje bestaan en kabbelt het voort totdat het oplost in een ander geheel.
(Ach de doden zijn van de levenden.)
Electra heeft me een cadeau gegeven. Door zijn afscheid ben ik een lange tijd niet meer bang geweest voor de dood. Eigenlijk vond ik het heel vanzelfsprekend en gewoontjes. Niets aan dus.
Maar het verhaal is nog niet ten einde. Want toen hij lag opgebaard en we onze laatste installatie, zo voelde het echt voor mij, beleefden- hij lag opgerold in zijn doodskleed, maar hij was er nog, ik voelde het, en ik achter hem het " publiek" stond toe te spreken-, en ik daags erna er eens even voor ging zitten met een kopje koffie om met hem van gedachten te wisselen- toen was er niemand om tegen te praten. Hij was weg. Ik voelde hem niet meer. Ik sleepte nog lang een kistje met elektronische overblijfselen en moertjes met me mee en exposeerde de kist in installaties en tentoonstellingen. Voor wie goed keek in de kist, zag er een gezicht in met lange dunne armpjes en beentjes, een krampachtig ritueel om hem toch nog even bij me te houden, en hem mijn laatste eer te bewijzen, maar hij was weg en bleef weg. Terwijl de entropie verstrengeld en verstrikt, lijkt de dood te ontwarren.

Net toen ik aan dit laatste hoofdstuk knutselde, belandde mijn moeder in het ziekenhuis. We zaten aan je bed te waken. Je moest op je stok, stokoude leeftijd versterven. Ik zag je terug komen en weg zakken in weeën die langer dan een dag duurden. Ik probeerde alles wat ik geleerd had over de Tibetaanse dodenboeken toe te passen en bleef in rust terwijl mijn hart uit elkaar spatte. Wat heb je hard gewerkt om weg te komen. Je lag als een oude indiaan met je witte haren als een tooi achterover gekamd op het kussen om naar de eeuwige jachtvelden te vertrekken. Ik moest me compleet met je verbinden om je te kunnen laten gaan. Het woord Engel stamt uit de Griekse taal en betekent boodschapper. Gabriel vloog naar Maria toe en Marie lag

met een gebroken vleugel op haar bed en fluisterde zwaar ademend ons verhaal. Je hebt me mijn eerste naam gegeven. Heb ik het goed weten te maken? Ik was onbevreesd, het was nu of nooit en ik hoorde onze namen met liefde en respect uitgesproken. Was ik het vergeten? Ik was ontvankelijk en open voor ontvangst en zag alles anders. Had ik het bij het verkeerde eind? De voorgaande hoofdstukken werden in een totaal ander daglicht gezet. Nu ik geen dochter meer ben en jij geen moeder, nu kan ik onbevangen van jou en ons genieten. Het is volbracht mam en ik hoef me niet meer te verhullen, omdat ik zag dat het jou pijn deed. En jij hoeft je niet meer op te richten om mijn zijn te verzachten. Nu ik uit de achtergrond naar voren treed, doe jij dat ook. We zijn er om het te noemen tot we niet meer zijn. Je hebt me genoemd tot je niet meer was. Misschien zal ik onze verhalen schrijven en onze namen vervullen, want ik mag je noemen nu je er niet meer bent.
Een engel vloog weg en zette de deur naar mijn pensioen open.

Sommigen mensen geven je naam en faam als je samen met hen genoemd wordt. Hele praktijken zijn erop gericht om op deze manier in belangrijke netwerken verstrikt te raken, zodat de naam ook op jou afstraalt en je wordt opgemerkt. De dood van de auteur, acteur of kunstenaar is een vroege dood gestorven. Naam maken is belangrijk geworden.
Ik eindig met een tafeltje, een tafeltje wat zo'n vijftig jaar met mijn moeder meereisde. Ze kocht het toen ik, haar jongste, net het ouderlijk huis had verlaten. Het model heet 'space-age table' en het staat nu bij mij. Haar tafel luistert mijn hele huis op. Erop liggen haar onderzetters van glas met rubber en er staat een Chinese Hibiscus met prachtige bloemen. Niet alleen heeft haar dood mijn leven in een totaal ander perspectief gezet: ik heb van haar leren voordragen, lezen, schrijven en met kunst kennis gemaakt, ook mijn plastic lampen en stoelen, mijn eettafel met het witte formicablad en de vitrine kasten: in een klap zie ik dat mijn inrichting altijd op die van haar heeft gewacht. We zijn verstrengeld als 'tangled tables.'

Space-age salontafel

een laatste groet, vier bloemen voor elk kind

één, *en een uitgebloeide bloem*

Juli 2022